

**Міністерство юстиції України
Академія Державної пенітенціарної служби**

Кафедра: теорії та історії держави і права, конституційного права

ДИПЛОМНА РОБОТА МАГІСТРА

**ДЕРЖАВНА СИМВОЛІКА УКРАЇНИ: ІСТОРИКО –
ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Виконав:

слухач 2 курсу, 361 групи,
лейтенант внутрішньої служби
Чайка Владислав Юрійович

(підпис)

Науковий керівник:

начальник юридичного факультету,
доктор історичних наук, професор,
полковник внутрішньої служби
Пекарчук Володимир Михайлович

(підпис)

Нормоконтролер:

старший викладач кафедри
теорії та історії держави і права, конституційного
права
старший лейтенант внутрішньої служби
Сікун Антон Миколайович

(підпис)

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Робота допущена до захисту в ЕК

«_____» _____ 20__ року, протокол № _____

засідання кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права

Чернігів, 2021

З М І С Т

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИКО - ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНИХ СИМВОЛІВ УКРАЇНИ	8
1.1. Історія розвитку державної символіки України	8
1.2. Поняття та функції державних символів	21
РОЗДІЛ 2 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ СИМВОЛІВ ТА ПОРЯДОК ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ	30
2.1. Генеза нормативно-правового регулювання державних символів України	30
2.2. Порядок і підстави застосування державних символів Української держави	36
2.3. Суб'єкти застосування державних символів.....	42
РОЗДІЛ 3 ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЇХ ОХОРОНИ	52
3.1. Поняття та особливості юридичної відповідальності за посягання на державні символи	52
3.2. Проблеми законодавчої охорони та напрямки удосконалення законодавства щодо державних символів	60
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71

ВСТУП

Актуальність теми (обґрунтування вибору теми дослідження).

Символ, як одна з найдавніших форм соціальної комунікації, є засобом передачі інформації, і саме за допомогою символу визначаються межі соціальної групи. Не випадково біля джерел будь-якої нації і держави завжди є певний набір символів, а перше, що відбувається одразу з набуттям незалежності, є її закріплення у атрибутах державного суверенітету – державних символах. До них належать державний прапор, державний герб і державний гімн. Такий атрибутивний комплекс остаточно сформувався у ХІХ столітті. Саме з того часу символи державного суверенітету набули політико-правового статусу й закріплюються на законодавчому рівні.

Нині державним символом називають встановлений конституцією або окремим законом особливий, як правило – історично сформований розпізнавальний знак держави, який уособлює її суверенітет та несе ідейно-сміслову навантаженість. У більшості країн світу прапор, герб та гімн вважаються загальнонаціональними символами, що об'єднують націю і державу. Він є базовим елементом у процесах державотворення, об'єднання й консолідації народу, правового та патріотичного виховання громадян. Будучи позастановими та позакласовими, ці атрибути стають справжніми знаками ідентифікації, що перетворюють населення території на політичну націю, формують ідею історичної спадкоємності державницьких традицій та закріплюють її у масовій свідомості громадян. Втім, незважаючи на важливість ролі державної символіки у соціально-політичному житті суспільства, як предмет історико-правового аналізу вона й досі залишається на межі дослідницького інтересу.

В українській правовій науці та практиці державним символам, як історичним феноменам, їхній правовій природі та сутності, законодавчому врегулюванню опису та порядку використання приділено не достатньо належної уваги. Дотепер залишається низка невирішених питань щодо

правового регулювання їхнього використання та охорони. Наразі відсутні спеціальні закони, які б чітко врегульовували питання конституційно-правового статусу державних символів. Все вищезазначене свідчить про актуальність теми дослідження.

Аналіз публікацій за тематикою дослідження. Теоретичним підґрунтям для написання дипломної роботи послужили праці відомих спеціалістів у галузі права. Історико-правовий аспект державної символіки України досліджували такі вчені, як: О.І. Баїк, О.Ф. Белов, А.Б. Гречило, М.Ф. Дмитрієнко, В.М. Дрешпак, В.В. Карпов, Л.Я. Кужель, О.Г. Кушніренко, І.А. Кузнецов, Т.М. Магац, Е.В. Мамонтова, В.М. Мішегліна, Ю.К. Савчук, О.Ф. Скакун, П.Б. Стецюк, Г.І. Шаповалов, Н.К. Шаптала, Б.З. Якимович та ін. Незважаючи на значний інтерес серед теоретиків права до названої проблеми, її опрацювання є недостатнім. Потребує глибокого розкриття питання історичного розвитку та правового регулювання державної символіки України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами (кафедральними темами). Дослідження виконано на кафедрі теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби. Тема дипломної роботи відповідає темі наукових досліджень кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби на 2017–2021 роки «Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової та соціальної держави» (державний реєстраційний номер № 0117u007209).

Мета і завдання дослідження. Метою дипломної роботи є історико-правове дослідження державної символіки України та розробка пропозицій по удосконаленню нормативно-правового регулювання використання та охорони державної символіки на основі комплексного аналізу вітчизняного законодавства, практики його застосування, а також відповідних теоретичних засад.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі дослідницькі **завдання**:

1. дослідити історію розвитку державної символіки України;

2. розкрити поняття та функції державних символів;
3. проаналізувати генезу нормативно-правового регулювання державних символів України;
4. з'ясувати порядок і підстави застосування державних символів Української держави;
5. розкрити питання суб'єктів застосування державних символів;
6. визначити поняття та особливості юридичної відповідальності за посягання на державні символи;
7. дослідити проблеми законодавчої охорони та запропонувати напрямки удосконалення законодавства щодо державних символів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері розвитку правового інституту державних символів України.

Предметом дослідження є історико-правовий аспект державної символіки України.

Методи дослідження. В процесі написання дипломної роботи використовувався ряд наукових методів, а саме: історико-правовий метод використаний для дослідження розвитку законодавства щодо державної символіки України; системно-структурний метод дозволив з'ясувати поняття та ознаки державних символів. Структурно-функціональний метод дозволили з'ясувати функції державних символів. Метод тлумачення правових норм використовувався при дослідженні законодавства України, що регламентує порядок використання та охорони державних символів України. Прогностичний метод застосовано з метою формулювання висновків та практичних рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання опису, порядку використання та охорони державних символів України – Державного Прапора України, Державного Герба України, Державного Гімну України.

Наукова новизна отриманих результатів дипломної роботи полягає у тому, що ця робота системним науковим дослідженням історичних, нормативних і практичних питань державних символів України. Відповідно до

такого підходу отримано результати, що характеризуються науковою новизною і дозволяють сформулювати нові положення і висновки.: а) запропоновано визначення суб'єктного складу застосування державних символів; охарактеризовано функції, які виконують державні символи. б) удосконалено: поняття державних символів; розуміння змісту статей Кримінального кодексу, що передбачають відповідальність за посягання на державні символи Української держави; в) набули подальшого розвитку: правові підходи стосовно вдосконалення юридичної відповідальності щодо неправомірного використання державних символів України; г) сформульовано пропозиції щодо прийняття спеціальних законів, які б регламентували опис, порядок використання та охорону державних символів України.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в магістерській роботі висновки та пропозиції можуть бути використані:

1) у науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних із використанням державних символів Української держави;

2) у правотворчій діяльності – для подальшого вдосконалення норм чинного законодавства України про захист державних символів, встановлення підстав юридичної відповідальності за неправомірне використання державних символів;

3) у правозастосовній діяльності – для поліпшення практичної діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у сфері застосування державних символів Української держави;

4) у науково-освітній – для викладання в установах вищої освіти юридичного спрямування навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право», а також з метою підготовки відповідних підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій.

Апробація матеріалів дипломної роботи магістра. Основні положення і висновки апробовані автором під час виконання й обговорення його на

засіданні кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби України, та подана до друку стаття на тему : «Проблеми юридичної відповідальності за посягання на державні символи». *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право.* 2020. №4 (3)

Структура та обсяг дипломної роботи магістра зумовлені постановленою метою і завданнями. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють сім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дипломної роботи становить сімдесят вісім сторінок машинописного тексту, з яких сімдесят сторінок основного тексту, список використаних джерел (82 найменування) - 8 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО - ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНИХ СИМВОЛІВ УКРАЇНИ

1.1. Історія розвитку державної символіки України

Державні символи є важливим і незаперечним атрибутом сучасної держави. Вони тісно пов'язані з історією національного державотворення, соціально-політичним становищем у суспільстві та державі, ментальністю українського народу, його етнічно-національною ідентифікацією тощо. Державні символи, що були створені нацією у процесі власного державотворення, стали державними внаслідок їх нормативно-правового закріплення. Символи нації, уособлюючи державний суверенітет, єдність нації та повагу народу до своєї держави, потребують системного дослідження з метою якісного правового регулювання відносин, пов'язаних із порядком їх використання, охороною тощо.

Питання історії розвитку державних символів висвітлено у працях таких дослідників, як І. Безгін, Є.Бистрицький, В. Бузало, О. Братко, С. Вовканич, А.Гречило, М. Дмитрієнко, Р. Іванченко, В. Карпов, О. Кузьменко, І. Курас, В. Куценко, Л. Маркітан, О. Пастернак, В. Рум'янцева, Я. Семотюк та інших.

Аналіз дослідженої літератури дає підстави стверджувати, що в юридичній науці не достатньо приділялося належної уваги питанню історії розвитку державної символіки, а тому існує гостра потреба дослідити вищезазначене питання.

Надалі вважаємо більш детально розкрити історію розвитку державного прапора, герба та гімну.

Розкриваючи історичний генезис державної символіки слід зазначити, що її поява тісно пов'язана з національно-визвольними рухами. Вибір самих знаків переважно спирався на історичні традиції відповідних держав. Так, поєднання синьо-жовтих кольорів в українській символіці датують 1848 роком,

пов'язуючи це з українським визвольним рухом на західноукраїнських землях, які тоді перебували у складі Австро-Угорщини. Тоді ж, за ініціативою Головної Руської Ради, за національну символіку галицьких українців було прийнято синьо-жовтий прапор і герб із зображенням золотого лева на синьому полі [34, с. 115].

Відомий дослідник геральдики А. Гречило відзначає, що у період національно-визвольної боротьби українського народу XVI – XVII ст. активно розвивалося прапорництво та емблематика, базовані на народному образотворчому і декоративному мистецтві. Досягнення цього періоду мали значний вплив і на пізніше формування національної символіки – і в часи Української Народної Республіки початку XX століття, і при становленні незалежної України наприкінці цього ж століття [33, с. 51].

Важливо наголосити, що на українських землях, які входили до складу царської Росії, питання про національні кольори порушується щойно після революції 1905–1907 рр. Так, в березні 1914 року з нагоди ювілею Т. Шевченка за почином львівських студентів на маніфестацію під жовто-блакитними прапорами вийшло київське студентство. Про це згадував Дмитро Дорошенко, український політичний діяч, дипломат, історик, який входив до Української Центральної Ради, а за Гетьманату – до уряду Української Держави [40, с. 74-75].

Період національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях 1918–1920 рр. також характерний пошуками державної символіки України. На засіданні Національної Ради 13 листопада 1918 року прийнято Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, яким проголошено Західно-Українську Народну Республіку, а також затверджено її символи. У роботі Д. Долинського «Борба українського народу за волю і незалежність : огляд подій за рр. 1918, 1919, 1920» зазначено: «Артикул V. Герб і прапор: Гербом Західно-Української Народної Республіки є: золотий лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державний прапор є синьо жовтий. Державна печать має довкола

гербу напись: Західно-Українська Народна Республіка» [38, с. 144]. Таку саму інформацію подав М. Лозинський у праці «Галичина в рр. 1918–1920» [51, с. 46].

У 1919 році Закарпатська Україна перебувала в складі Чехословацької Республіки. 20 березня 1920 року було затверджено крайовий синьо-жовтий прапор Підкарпатської Русі. Законом, ухваленим Першим сеймом Карпатської України 15 березня 1939 року, було прийнято блакитно-жовтий прапор за державний.

Підсумком утвердження поняття українських національних символів за 1918–1920 рр. можна вважати два проекти Конституції України. У 1920 році у Львові коштом Всеукраїнської Національної Ради побачило світ видання «Устрій Української Держави : проекти Конституції Української Народної Республіки» за редакцією д-ра Степана Барана і д-ра Івана Липи. У ньому опубліковано два проекти конституції – один ухвалила Всеукраїнська Національна Рада в травні 1920 року, другий створила «Правительственна Комісія по виробленню Конституції Української Держави 1 жовтня 1920 року». В проектах зазначено, що «Державними барвами Української Держави є барви синя-жовта» [23, с. 10]. Крім того, в проекті Правительственої Комісії зазначено, що «Прапор військової фльоти є синій-жовтий з державним гербом золотої барви в лівому розі синьої частини прапора» і «Прапор торговельної фльоти є синій-жовтий» [23, с. 34].

Отже, у період Центральної Ради мало місце використання як жовто-блакитних, так і блакитно-жовтих прапорів. Переважали жовто-блакитні. У часи Української Держави гетьмана П. Скоропадського відбулася зміна порядку кольорів на блакитно-жовтий [32, с. 10 – 11], а у роки Директорії та ЗУНР використовувалися «за інерцією» блакитно-жовті чи синьо-жовті прапори. Загалом поширенню національних прапорів в Україні «значно сприяло, – вважає А. Гречило – візуально-асоціативне сприйняття прапора та його тлумачення, як «блакитне небо і жовтий лан пшениці» [32, с. 10 – 11]. Проте

слід наголосити, що сучасний прапор України визначений чинним законодавством як «синьо-жовтий».

Знавець української символіки М. Битинський ґрунтовно й повно описує розвиток прапорництва в Україні з прадавніх часів до середньовіччя та козацтва і від козацтва до Визвольних змагань початку ХХ століття. Зокрема, він стверджує, що синьо-жовті або жовто-блакитні прапори виникають у козацьку епоху і отримують своє державницьке визнання в період Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського [26, с. 13].

Доктор В. Трембіцький разом із дослідником А. Вовком порушує питання визначення кольорів українського національного та державного прапора [72, с. 41], що продиктовано потребою усталення барв через вживання різних відтінків жовтої – від «цитринової до сильної жовтої або блідо-помаранчевої» та синьої – від «дуже блілого відтінку до темного чи глибокого». Вони відзначають, що над проблемами визначення і усталення кольорів історичних прапорів України працювали в минулому дослідники української символіки доктор Р. Климкевич і професор В. Січинський.

Утвердження національного прапора України із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів відбулося 28 січня 1992 року шляхом прийняття постанови Верховною Радою України та є закономірним явищем, що має історичні витоки і символізує процес державного утвердження української нації.

Надалі вважаємо за доцільне розкрити історію розвитку державного герба України.

Історія розвитку національного герба бере свій початок із 1848 року. Так, створена у травні 1848 року у Львові перша українська громадсько-політична організація – Головна Руська Рада – ініціювала прийняти за національну символіку галицьких українців герб – жовтий (золотий) лев на синьому полі, що спинається на скелю.

У період Центральної Ради, а саме, після проголошення 22 січня 1918 року Центральною Радою Четвертого Універсалу про незалежність України

питання про герб вимагало негайного вирішення. Виникла дискусія з приводу того, яким має бути державний герб УНР. Існувало два напрями вибору герба Української Держави: історичний (спирався на державно-історичну традицію української нації) та «сучасний» (пропонував для нової Української Держави виробити і нову гербову відзнаку).

Прихильники історичного напрямку як державний герб пропонували тризуб, козацьку печатку Війська Запорізького із зображенням козака з мушкетом і герб із зображенням Архистратига Михаїла. «Сучасний» напрям репрезентували представники соціалістичних кіл, погляд яких якоюсь мірою поділяв і М. Грушевський. Учений мав свій варіант Великого герба УНР, який і запропонував на розгляд комісії. Тризуб там був як один з елементів, що уособлював княжу добу. Крім нього, було запропоновано зображення того ж козака з мушкетом, як символ Козацької держави, святого Юрія з галицько-волинським левом на щиті, а також два давні герби Києва та Львова.

Центральним зображенням герба мав стати золотий плуг на синьому полі як символ новітньої творчої мирної праці. Вінчав гербовий щит голуб з гілкою оливи, як вісник національного замирення і спокою, а щитоносцями були робітник з молотом і селянка з серпом. Ці символи, на думку Грушевського, засвідчували культурний і мирний характер УНР [36, с. 98].

Зазначимо, що спочатку М. Грушевський пропонував різні варіанти герба України, не прив'язані до нашої історії, бо вважав, що, «відновлюючи нашу стару українську державність, ми не відновлюємо нашої гетьманщини, ми хочемо творити нові державні і громадські форми і емблема того мусить бути нова, щоб не було підозріння в замислах відроджування старого». Ось тому він пропонував такі варіанти герба: «золоті (жовті) звізди на синім тлі, по числу земель нової Української республіки, або золоту букву У (Україна), або У.Н.Р. (Українська Народна Республіка) на синім тлі», але проти таких варіантів герба виступили геральдисти, які входили до комісії, зазначаючи, що букви в гербі заборонені правилами геральдики. Про це йдеться в розділі

«Український герб» у збірнику статей М. Грушевського «На порозі нової України» [36, с. 94-99].

Розпал українсько-більшовицької війни не дав змоги провести конкурс, та й Центральна Рада після останнього засідання в Києві 7 лютого була змушена переїхати до Житомира. 12 лютого 1918 року у м. Коростені Мала Рада ухвалила закон, в якому записано, що «гербом Української Народної Республіки приймається знак Київської Держави часів Володимира Святого» [34, с. 117]. Тризуб розроблений на основі знака Володимира Великого, за князювання якого Київська Русь досягла найбільшої могутності. Герб України символізував ідею Соборності – об'єднання всіх етнічних українських територій в одну державу, а оливковий вінок відображав мирну політику УНР. 22 березня 1918 року тризуб, як головний елемент великого і малого державного гербів, затвердила Центральна Рада [39, с. 331].

Слід відзначити, що не був досконалим закон від 12 лютого 1918 року, зокрема в його тексті не дано опису гербів, їхніх розмірів тощо. На це вказав у праці «Історичні та правові основи українського державного герба» професор В. Трембіцький. Прагнучи заповнити наявні в законі прогалини, вчений сформулював приписи технічного оформлення українського державного герба і радив, як це узвичаєно у світовій практиці, з пошаною і «повною точністю» відтворювати державні символи [73, с. 131 – 133].

В. Трембіцький також висловив ідею повернення хреста до Тризуба на верху середнього зуба, «як це було на тризубі в монеті князя Володимира Великого» [75, с. 27]. Дослідник зазначає, що «справа хрестика в тризубі як у державному знамені у гербі була дискутована дуже поважно» у березні 1918 року, коли остаточно оформлювався герб Української Народної Республіки. Він підкреслює, що на той час «це була складна проблема, бо в гербі мала бути вміщена вся історичність всієї України за всі її століття. Хрест був темою також, бо в ньому виражається вся символіка християнства нації та держави. З хрестом була зв'язана вся наша культура, а через неї наша пов'язаність із європейським світом. Із хрестом чи через нього прийшло поєднання народу

русинів із європейськими християнськими націями й політично. Із християнством прийшло до народження в Русі її «золотого віку» – культурного, цивілізаційного, а при цьому й політичного росту русинів, творців Руської Землі – держави, яка стала рівною з рівними європейськими державами та династіями» [44, с. 165].

Великий і малий герби 1918 року стали першим втіленням ідеї дуалізму українського державного герба, яка згодом набула свого розвитку. Так, наприкінці 30-х рр. ХХ ст. відомий український геральдист М. Битинський на замовлення Уряду УНР в екзилі розробив проєкт державних відзнак України, серед них великого, середнього і малого державних гербів. Лейтмотивом цієї праці – справжнього шедевра українського геральдичного мистецтва – стала соборність українських земель. Проєкти М. Битинського здобули суспільне визнання й прихильність. Вони є визначною пам'яткою української геральдичної культури та політичної історії і, очевидно, надихнули на утвердження в Конституції України 1996 року норми про великий і малий герб.

Важливо зазначити, що тризуб фігурував на «державних кредитових білетах, банкнотах» Української Народної Республіки, згодом на грошах Української Держави гетьмана Павла Скоропадського та Директорії Української Народної Республіки (автори проєктів – Георгій Нарбут, Вадим Модзалевський, Василь Кричевський та ін.). За часів Гетьмана Павла Скоропадського і за Голови Директорії УНР Симона Петлюри незмінним було зображення тризуба з хрестом [49, с. 68].

Також доцільно наголосити, що після проголошення Акта Злуки ЗУНР та УНР 22 січня 1919 року тризуб прийнято за державний герб і на західноукраїнських землях – ним замінено зображення лева на печатках. У відносинах ЗУНР і УНР головною метою було досягнення державної єдності, яке розглядалося як засіб об'єднати сили в боротьбі проти експансії Польщі на українські землі. Законом, ухваленим Першим сеймом Карпатської України 15 березня 1939 року, було встановлено, що «державним гербом Карпатської України є дотеперішній герб: медвідь у лівім червонім пів полі й чотири сині та

три жовті смуги у правому пів полі і тризуб святого Володимира Великого з хрестом на середньому зубі». Про це згадує Василь Чапля у передмові до другого видання праці О. Пастернака, присвяченій поясненню тризуба [59, с. 20].

Важливо відзначити, що цікавою і важливою є праця О. Пастернака під назвою «Пояснення тризуба, герба Великого Київського Князя Володимира Святого», яку видала «Учительська громада» в Ужгороді 1934 року з передмовою Сергія Шелухіна [60]. Це одна з перших робіт О. Пастернака, в якій він намагався пояснити значення тризуба. Праця складається з чотирьох частин, в яких О. Пастернак розглянув як загальні питання, пов'язані з геральдикой, так і питання походження знака «київського тризуба». Він зазначив, що «київський тризуб – це герб у всіх взірцях Великого Київського князя Володимира Святого та його спадкоємців Святополка, Ярослава, тобто всі ті взірці становлять один родовий герб, який називаю «київським тризубом». Київський тризуб є звичайним первісним гербом первісної геральдики. Київський тризуб – це нарисований образок із фігур старинної зброї, як лук, меч та інші старовинні воєнні приладдя, зложені в один образок (фігуру або піраміду)» [60, с. 17-18]. Дослідник виділив незмінні і змінні ознаки у зображенні тризуба і розглядав його як монограму, складену з літер кирилиці.

О. Пастернак подав трактування тризуба різних тогочасних дослідників, зокрема барона Михайла Олександровича Таубе, російського історика, дипломата, державного діяча, вихідця із старовинного шведсько-німецького роду фон Таубе. Автор зазначив, що дослідники розглядали тризуб з різних аспектів: як символ державної влади, церковно-християнську емблему, світсько-військову емблему, геральдично-нумізматичну фігуру, монограму, геометричний орнамент. Сучасні ж дослідники тризуба Олександр Белов і Георгій Шаповалов зосереджують увагу на першому розділі другої частини праці О. Пастернака з поясненням тризуба. «Праця О. Пастернака, – стверджують вони, – безумовно містить значний, інколи дуже цікавий матеріал до історії тризуба. Але ми рахуємо за можливе вважати головною її ідею, щодо

тотожності зображень тризубів на монетах князя Володимира та монограм у розшифровці Пастернака як таку, що лежить за межами історичної науки» [24, с. 452].

Ретельно проаналізували історію дослідження тризуба з початку ХІХ ст. до початку ХХІ ст. вчені О. Белов та Г. Шаповалов з Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України [25]. Вони довели походження малого Державного герба України від поєднання двох прадавніх язичницьких і християнських символів – хреста та якоря.

Нову сторінку української геральдики відкрила ухвалена 19 лютого 1992 року Верховною Радою України постанова «Про Державний Герб України», якою затверджено тризуб як малий герб України і головний елемент великого герба [9]. Ця ухвала найвищого законодавчого органу засвідчила не тільки тяглість та історичну вагу геральдичної і мистецької традицій, але також реалізоване в гострій політичній боротьбі прагнення національно-державницьких сил забезпечити правову й політичну спадкоємність різних форм української державності.

Документальний аналіз засвідчив, що основи ідейної конструкції герба держави заклала ст. 20 Конституції України 1996 року. Вона визначила обов'язковими складовими майбутнього великого Державного герба малий Державний герб України (як його головний елемент) і герб Війська Запорізького.

На виконання постанови Верховної Ради України «Про державні символи України» від 3 вересня 1996 року і постанови Кабінету Міністрів України від 2 листопада 1996 року «Про проведення конкурсу на кращий ескіз великого Державного герба України і кращий текст Державного Гімну України» спеціально створена Державна комісія з підготовки та проведення конкурсу на кращий ескіз великого Державного герба України 11 червня 1997 року схвалила проєкт, підготовлений авторським колективом у складі М.Дмитрієнко, О.Івахненка, В. Мітченка та Ю. Савчука [37, с. 105].

Як основні елементи головного символу країни обрано ті, що відображають історичний шлях нашої державності й водночас відповідають канонам світової геральдики та правовим нормам. Для означення державності Української Народної Республіки було обрано тризуб, Української Держави – зображення козака з мушкетом, а Західно-української Народної Республіки – лева [82, с. 44 – 45].

Найавторитетніші вчені, серед них академік М. Грушевський, віддавали козакові з мушкетом першість поміж історичних державних гербів [66, с. 17–18]. На печатках двадцяти гетьманів упродовж 1595 – 1764 рр. був образ козака з мушкетом. Він фігурує на печатках Генеральної військової канцелярії (1735–1767 рр.), інших вищих урядових установ Гетьманщини. За Гетьманщини козак з мушкетом остаточно утверджується як державний герб, набуває ознак загальнонаціонального символу і іменується «гербом Нації», «гербом Малоросійським», «Національним» [63, с. 217 – 218].

Інший символ у державному гербі – Лев – є одним із традиційних і найдавніших українських символів. Спочатку лев з'являється на печатках галицьких князів, згодом цей династичний знак стає територіально-династичним. Цілком ймовірно, що символ лева ще вживався Романом Мстиславовичем, котрий 1199 року об'єднав Галицьке і Волинське князівства [35, с. 31]. В період найбільшого розквіту Галицько-Волинської держави знак лева набуває значення державного герба і відтоді таке його сприйняття лишається незмінним. Лев є не тільки символом Галицько-Волинської держави, що успадкувала державницьку традицію від Київської Русі, а й носієм геральдичної ознаки для західних земель України.

Таким чином, в результаті дослідження процесу утвердження Державного герба України можна дійти проміжного висновку, що його правовий статус, як і статус Державного прапора України, не закріплений окремим законом, як того вимагає Конституція України. Проблема законодавчої невирішеності правового статусу Державного прапора України лежить у політичній площині, а великого

Державного герба не тільки у політичній площині, а й у самій ідеї «дуалізму» – наявності малого та великого герба.

Надалі вважаємо за доцільне розкрити історію розвитку Державного Гімну.

Історія Державного Гімну України дуже багата та цікава, вона є живою історією, яка продовжується і сьогодні. Історія створення українського гімну починається з 1862 року, коли український етнограф, фольклорист і поет Павло Чубинський написав вірш «Ще не вмерла Україна», який був родом із Борисполя на Київщині. Національний гімн «Ще не вмерла Україна» вперше прозвучав 10 березня 1865 році в Перемишлі на першому в Західній Україні шевченківському концерті. Після прем'єри пісня стала настільки популярною, що вважалася народною.

На цей гімн мав вплив польський «Марш Домбровського», більше відомий за версією «Jeszcze Polska nie zginęła», який П. Чубинський почув від польських повстанців на засланні в Архангельській губернії. Текст Павла Чубинського вперше опубліковано у львівському часописі «Мета» у січні 1864 році. Незабаром галицький композитор Михайло Вербицький поклав його на музику. Ця потужна патріотична композиція одразу здобула велику популярність серед всього свідомого українства. У Києві в 1890-х роках молодь виконувала гімн «Ще не вмерла Україна» на мотиви чеської народної пісні. Згодом цей гімн поклав на музику і Микола Лисенко [49, с. 77].

Під час визвольних змагань 1917–1920 рр. на Наддніпрянщині роль національних гімнів виконували три пісні: «Заповіт» Т. Шевченка, «Вічний революціонер» І. Франка і «Ще не вмерла Україна» П. Чубинського, до всіх них музику написав М. Лисенко. Ці твори були просякнуті великим патріотизмом та любов'ю до рідного краю, до Бога, до народу, до історичного минулого, культури. Основна ідея в українських гімнах – народ є господарем української землі, шанувальником своїх історичних пам'яток.

Володимир Трембіцький присвятив гімну «Ще не вмерла Україна» окреме дослідження, яке вийшло 1973 році у Нью-Йорку, а 2003 році було

перевидано у Львові [74]. В окремий розділ вчений виділив історичний розвиток гімну П. Чубинського. Відзначив також думку П. Чубинського, що без музики М. Вербицького чи М. Лисенка гімн «Ще не вмерла Україна» був би просто патріотичним віршем.

Перше виконання пісні «Ще не вмерла Україна» як державного гімну відбулося в історичний момент – у день проголошення в Києві самостійності України 22 січня 1918 року, коли Українська Центральна Рада проголосила IV Універсал. Присутні відспівали урочисто, навколішки, «Заповіт» Т. Шевченка та пісню-гімн «Ще не вмерла Україна». Восени 1918 році в Українській Республіці офіційно прийнято гімн на слова П. Чубинського з музичним оформленням М. Вербицького [49, с. 78].

Через рік, після злуки 22 січня 1919 року УНР і ЗУНР, пісня стала офіційним гімном на всій території, охопленій українською державністю. Згодом, 15 березня 1939 року, її було затверджено державним гімном Карпатської України. Відзначимо, що впродовж 1919–1939 рр. закарпатські русини як гімн використовували патріотичний вірш Олександра Духновича «Я русин єсмь і буду». Після поразки українців у будівництві незалежної держави гімн «Ще не вмерла Україна» більшовицька влада визнала проявом націоналізму.

Гімн «Ще не вмерла Україна» передруковували також у багатьох збірниках. Так, в роки Першої світової війни він побачив світ у збірнику українських бойових пісень – «Співаник з великих днів» за редакцією Богдана Лепкого [81]. Гімн «Ще не вмерла Україна» передруковували у західноукраїнських та еміграційних календарях, у збірниках пісень у рубриці «Патріотичні гімни» та інших виданнях, крім шкільних підручників (через історичні обставини – польську окупацію Галичини після поразки національно-визвольних змагань).

Конституція України декларує, що Державним Гімном України є національний гімн України на музику Михайла Вербицького зі словами першого куплету та приспіву пісні Павла Чубинського «Ще не вмерла

Україна». Офіційно його музичну редакцію ухвалила Верховна Рада України 5 січня 1992 року. Документальний аналіз засвідчив, що законодавчо вирішеним у відповідності до Конституції України є питання Державного Гімну України. Президентом України Л. Кучмою 6 березня 2003 року було підписано прийнятий Верховною Радою України закон «Про Державний Гімн України».

Вищезазначений закон підтримали 334 народних депутати з 433, що зареєструвалися для голосування – тобто не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, як того потребує Конституція України. Відповідно до норми статті 20 Конституції України Державний Гімн України на музику Михайла Вербицького отримав слова, затверджені законом. За цим законом Державним Гімном України є національний гімн на музику М.Вербицького із словами першого куплету та приспіву твору П. Чубинського [3].

Отже, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що історія розвитку української символіки була тісно пов'язана з національно-визвольним рухом на західноукраїнських землях під час революції 1848 – 1849 рр. в Австрійській імперії. Створена у травні 1848 року у Львові перша українська громадсько-політична організація – Головна Руська Рада – ініціювала прийняти за національну символіку галицьких українців традиційний синьо-жовтий прапор і герб – жовтий (золотий) лев на синьому полі, що спинається на скелю.

Історія створення українського гімну починається з 1862 року, коли Павло Чубинський написав вірш «Ще не вмерла Україна». Перше виконання пісні «Ще не вмерла Україна» як державного гімну відбулося в історичний момент – у день проголошення в Києві самостійності України 22 січня 1918 року, коли Українська Центральна Рада проголосила IV Універсал.

Тризуб, синьо-жовтий прапор і гімн «Ще не вмерла Україна» оформились як державні символи в часи національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр. Значний вплив на утвердження саме такої символіки мали відомі українські політичні діячі, вчені, геральдисти, митці. Наразі правовий

статус Державного герба України, як і статус Державного прапора України, не закріплений окремим законом, як того вимагає Конституція України. Законодавчо вирішеним у відповідності до Конституції України є питання Державного Гімну України. Президентом України Л. Кучмою 6 березня 2003 року було підписано прийнятий Верховною Радою України закон «Про Державний Гімн України».

Підсумовуючи вищевикладене можливо дійти думки що, історія розвитку української символіки була тісно пов'язана з національно-визвольним рухом на західноукраїнських землях під час революції 1848 – 1849 рр. в Австрійській імперії. Створена у травні 1848 року у Львові перша українська громадсько-політична організація – Головна Руська Рада – ініціювала прийняти за національну символіку галицьких українців традиційний синьо-жовтий прапор і герб – жовтий (золотий) лев на синьому полі, що спинається на скелю. Історія створення українського гімну починається з 1862 року, коли український етнограф, фольклорист і поет Павло Чубинський написав вірш «Ще не вмерла Україна». Перше виконання пісні «Ще не вмерла Україна» як державного гімну відбулося в історичний момент – у день проголошення в Києві самостійності України 22 січня 1918 року, коли Українська Центральна Рада проголосила IV Універсал.

1.2. Поняття та функції державних символів

Необхідною ознакою Української держави є наявність у неї державного герба, державного прапора, державного гімну, які разом з іншими державними атрибутами ідентифікують її серед усіх країн світу.

В Україні відповідно до ч. 1 ст. 65 Конституції України шанування державних символів є обов'язком громадянина. Особливу значущість цих символів для розбудови Української держави визначає ч. 6 ст. 20 Конституції, а саме те, що їх опис і порядок використання встановлено законом. Однак на сьогодні прийнято лише Закон України «Про Державний Гімн України».

Питання, пов'язані з Державним Прапором України і Державним Гербом України, досі належно не врегульовано.

Доцільно наголосити, що в навчальній літературі зазвичай відсутні спеціальні розділи, в яких системно висвітлювалися б питання правової сутності державних символів, юридичного захисту символів держави тощо. Все вищезазначене свідчить про актуальність даного питання.

З метою повного розкриття поняття та функцій державних символів насамперед варто надати визначення таким категоріям, як «символіка», «державна символіка».

На початку вважаємо за доцільне розкрити сутність категорії «символіка».

Автори Великого тлумачного словника сучасної української мови поняття символу висвітлюють з трьох сторін, а саме: символ – це те, що традиційно прийняте умовним знаком, позначенням якого-небудь поняття, явища, ідеї (наприклад, гетьманська булава – символ влади) [56, с. 1053-1054].

Г. Сковорода стверджував, що поняття «символ» походить від значення «зберігати, спостерігати, помічати, тобто при відомому зрозуміти невідоме, а з попереднього, наче з високої гори, розуму промінь, як прямолучну стрілу в ціль, метати у віддалену таємничість» [65, с. 196].

В. Бурлачук, визначаючи символ у структурі владних відносин, вважає, що це не лише знак, байдужий до символізуючого його змісту. У ньому розкривається потужна сила, яка вивільняється в періоди гострих соціальних потрясінь [29, с. 111].

В. Паучок, досліджуючи етногенез українського народу і становлення національної символіки, зауважує закономірність: якщо етногенезні символи зберігаються неушкодженими, тоді й етносу не загрожують ніякі деформації чи небезпеки, якщо ж символи повалені й знищені, тоді поневолений етнос зазнає непоправних втрат [61, с. 115].

В. Петрушенко тлумачить символ як поєднання раніше розірваних (або відокремлених) частин в одне ціле [62, с. 148].

О. Сліпушко визначила символ як умовне позначення якогось предмета, поняття або явища, як розпізнавальний знак [67, с. 233].

А. Хорошевський, досліджуючи сотню визначних символів України, зазначає, що символ – це дещо (люди, події, явища), без чого неможливо уявити життя народу, його історію [77, с. 4].

Дрешпак у монографії «Знаки та символи в державному управлінні» проаналізував поняття символу як базового елемента семіотичної підсистеми державного управління, взявши за основу праці науковців Л. Богатої, В. Жайворонка, О. Кармадонова, А. Люсого, Г. Почепцова та інших і запропонував таке формулювання: символ – це полісемантичний і поліфункціональний знак, що є елементом комунікацій і носієм певної ідеї та, за відповідних соціокультурних умов, може впливати на стан і розвиток процесів, свідомість, поведінку та діяльність особи і громадянина, виступаючи засобом соціального управління [41, с. 90].

На нашу думку, символи – це умовні образи, відмітні знаки, які є ціннісно-культурними утвореннями, головним призначенням яких є формування образу права та держави як на національному, так і на міжнародному рівні.

З'ясувавши сутність категорії «символи» надалі вважаємо за необхідне розкрити поняття «державні символи».

У соціальній реальності державні символи являють собою легітимні, чуттєво сприймані об'єкти, знаки, явища, умовні образи, видимі атрибути, звукові культурно-ціннісні утворення, їх змістовне значення – це конвенційний аналог змісту образу професійної діяльності в системі державної служби, що передається від одного покоління до іншого [22, с. 10].

Поняття «державні символи» науковці розуміють як закріплені в конституційному праві офіційні знаки (зображення, предмети) чи звукові вираження, що в лаконічній формі відображають національно-державні та історико-культурні ідеї Українського народу, символізують суверенітет його держави [71, с. 84]; як спеціальні позначення, що є засобом офіційного

представництва держави у внутрішніх і зовнішніх відносинах, у зв'язку з чим перебувають під особливою охороною держави [18, с. 140]; встановлені конституцією чи законом особливі, як правило, історично складені розпізнавальні знаки держави, що виражають її самобутність [20, с. 434] тощо.

П. Стецюк зазначає, що державні символи – це вищі відзнаки держави – закріплені в законодавстві країни офіційні знаки (зображення, предмети) чи звукові вираження, які в короткій формі передають одну або кілька ідей політичного чи історичного характеру та символізують суверенітет держави [69, с. 107].

На нашу думку, державні символи – це закріплені на законодавчому рівні атрибути держави, які в короткій формі передають одну або декілька ідей історичного, політичного та національного характеру, символізуючи її суверенітет, тобто являють національно-державницьку ідею. Державні символи є незаперечним доказом існування незалежної держави, що виражають її велич, соціальну сутність і суверенітет, дають уявлення про ті цінності, яких вона дотримується, і спрямовані на зміцнення її авторитету.

Важливість державних символів підкреслюється тим, що вони є визнаним правовим інститутом як на доктринальному, так і на законодавчому рівнях. Крім того, державні символи є невід'ємною складовою конституційного ладу держави. Під конституційним ладом треба розуміти систему соціальних, економічних і політико-правових відносин, які встановлюються та охороняються конституцією та іншими нормативно-правовими актами держави. Основи конституційного ладу України закріплені в розділі I «Загальні засади» Основного Закону України, що підкреслює їхню особливу значущість та місце в системі конституційно-правових інститутів [78, с. 113].

В Україні відповідно до статті 20 Конституції України державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України – це описане в законодавстві офіційне полотнище держави, в якому шляхом підбору синього і жовтого кольорів

виражені певні ідеї політичного характеру і яке символізує суверенітет України. Згідно з чинною Конституцією України Державний Прапор України - це стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. До речі, термін «стяг» є одним із сьогоденних синонімів слова «прапор», і який виник ще за часів Київської Русі. Синоніми слова «прапор» сьогодні в українській мові виступають також слова «знамено», «хоругва», які широко використовуються в Україні починаючи з другої половини XIV ст.

Згідно з постановою Верховної Ради України від 28 січня 1992 року №2067-ХІІ цей прапор являє собою прямокутне полотнище, а співвідношення ширини прапора до його довжини складає 2:3 [10].

Державний Герб України – це закріплений у законодавстві офіційний умовний (символічний) знак, який через відповідне зображення виражає коло певних ідей політичного характеру та символізує суверенітет України. Згідно з чинним українським законодавством в нашій державі повинні бути малий і великий державні герби. Малий Державний Герб України - це Знак Княжої Держави Володимира Великого, а також Великий Державний Герб України - він повинен встановлюватися з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького. Малий Державний Герб України був затверджений постановою Верховної Ради України «Про Державний Герб України» від 19 лютого 1992 р. № 2137 - ХІІ. Цією постановою було визначено, що малий Державний Герб України - це тризуб кольорового (золотистого) зображення (20:12), розташований на фоні синього кольору (22,5:16) [9].

Державний Гімн України – це закріплена в законодавстві музично-поетична емблема держави, яка через систему музично-поетичних образів виражає певне коло ідей політичного характеру та символізує державу як суверенну. Текст (слова) був затверджений Законом України «Про Державний Гімн України» від 6 березня 2003 р. Його складають перший куплет та приспів твору П. Чубинського в одній із відомих редакцій. Законодавством встановлено, що урочисті заходи загальнодержавного значення розпочинаються і закінчуються виконанням Державного Гімну України. Його виконання у

військових частинах, на військових кораблях і суднах регламентуються військовими статутами.

При проведенні офіційних заходів за кордоном виконання Державного Гімну України здійснюється згідно з правилами, встановленими Міністерством закордонних справ України з урахуванням практики країни перебування і Закону України «Про Державний Гімн України». Допускається виконання Державного Гімну України при проведенні спортивних змагань з урахуванням існуючої практики спортивних організацій. При публічному виконанні Державного Гімну України присутні заслуховують його стоячи, чоловіки - без головних уборів. Слід також зазначити, що символіка об'єднань громадян та релігійних організацій не повинні відтворювати державні символи України [54, с. 48].

Таким чином, можна дійти проміжного висновку, що державні символи уособлюють національний суверенітет, верховенство і незалежність влади в країні, символізують українську державність і конституційні цінності, є показником самосвідомості, бо формуються у процесі її історичного розвитку, вони висловлюють певну повагу Українського народу до своєї держави, здатність сприяти патріотичному вихованню громадян України. З'ясувавши сутність та особливості державних символів України, надалі вважаємо за необхідне розкрити функції, які виконують державні символи.

Сутність державних символів певним чином виражається, окрім характерних ознак, через їх функції, під якими слід розуміти основні напрями їхньої дії, що розкривають соціальну сутність і призначення цих символів, а також основні шляхи впливу останніх на суспільну свідомість.

Аналізуючи механізм реалізації державних символів, можна дійти висновку, що вони втілюються в життя через призму різних приписів акта. Наприклад, реалізація такого державного символу, як державний прапор України відбувається шляхом здійснення запропонованих юридичним документом процедур підняття державного прапора в дні урочистих подій, його приспускання в день жолоби, розміщення його на строго певних будівлях,

документах, автомобілях вищих посадових осіб держави, і це регламентує поведінку людей щодо цих дій і предметів [55, с. 11].

Крім того, державні символи можуть втілюватися в життя шляхом реалізації приписів різних галузей права і різної юридичної сили. Вже згаданий прапор держави може у відповідній ситуації реалізовуватися через приписи постанови Верховної Ради України «Про Державний прапор України», а в тому випадку, коли дотримується заборона його осквернення - через норму Кримінального кодексу України.

Функції державних символів можна класифікувати, взявши за основу такі критерії: соціальне призначення (основні й не основні), територіальна сфера дії (внутрішні й зовнішні), термін дії (постійні й тимчасові), сфера дії в суспільному житті (політична, ідеологічна, соціальна).

Державні символи виконують наступні функції:

а) політичну, зміст якої полягає у виключній можливості державних символів бути зовнішнім проявом державної влади на всій території і за її межами;

б) дипломатичну, коли офіційні символи суверенітету держави в її відносинах з іноземними державами, міждержавними організаціями тощо виконують представницьку роль;

в) ідеологічну, що проявляється, насамперед, у духовному, виховному впливі державної символіки на громадські почуття, особливо молодого покоління;

г) соціальну, яка проявляється у здатності державних символів об'єднувати (консолідувати) навколо державницьких (державотворчих) ідей всіх громадян країни незалежно від походження, соціального і майнового стану, раси і національності, статі і віку, місця проживання і роду занять, віросповідання і партійної приналежності [69, с. 115].

На підставі виявлених функцій державних символів, ці функції можна описати і класифікувати таким чином.

За спрямуванням можна виокремити внутрішні та зовнішні функції.

Внутрішні функції державних символів спрямовані на створення, неперервне використання та трансформацію (залежно від змін системи державного управління, її середовища) інформаційно-комунікаційної структури та семіотичних систем. Основними внутрішніми функціями є такі: формування та підтримання усталених комунікативних зв'язків між елементами системи сучасної держави та елементами її середовища; виробництва та зберігання значень і смислів, носіями яких є елементи семіотичної підсистеми права, що забезпечує генерування та збереження державно-управлінської інформації, а також створює «ідейно-смысловий каркас» системи сучасної держави.

Зовнішні функції державних символів спрямовані на забезпечення за допомогою технічних і семіотичних засобів впливів системи державного управління на внутрішнє та зовнішнє середовище. Основними зовнішніми функціями державних символів є такі функції: номінативна, що полягає у відображенні через певні семіотичні елементи предметів, явищ і процесів, притаманних системі державного управління, шляхом установаження усталених зв'язків між цим означуванним та означником – функція називання цих предметів, явищ і процесів; соціального управління, що полягає у використанні комунікативних засобів для упорядкування та спрямування діяльності людей, забезпечення її ціннісного наповнення [55, с. 12].

Отже, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що державні символи - це визначені і закріплені на конституційно-правовому рівні офіційні знаки держави, які в короткій формі відображають її суверенітет та ідеологію, і, як правило, мають етнічно-національне походження. Державна символіка є частиною великої системи символіки України загалом, її базовою основою.

Сутність державних символів також виявляється в тому, що вони є зовнішнім проявом державної влади як на території держави, так і за її межами, особливо у відносинах з іноземними державами та міжнародними організаціями. І це надзвичайно важливо, вони консолідуєть громадян

незалежно від їх походження, соціального та майнового стану, національності, місця проживання тощо.

Державні символи сприяють процесу зміцнення суверенітету держав, який, по суті, виступає першоосновою як для появи, так і для подальшого розвитку самих державних символів. в Україні державними символами є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Функції державних символів - це основні напрями їхньої дії, що розкривають соціальну сутність і призначення цих символів, а також основні шляхи впливу останніх на суспільну свідомість. За спрямуванням можна виокремити внутрішні та зовнішні функції. Внутрішні функції державних символів спрямовані на створення, неперервне використання та трансформацію інформаційно-комунікаційної структури та семіотичних систем. Зовнішні функції державних символів спрямовані на забезпечення за допомогою технічних і семіотичних засобів впливів системи державного управління на внутрішнє та зовнішнє середовище.

Отже, державні символи - це визначені і закріплені на конституційно-правовому рівні офіційні знаки держави, які в короткій формі відображають її суверенітет та ідеологію, і, як правило, мають етнічно-національне походження. Функції державних символів - це основні напрями їхньої дії, що розкривають соціальну сутність і призначення цих символів, а також основні шляхи впливу останніх на суспільну свідомість. За спрямуванням можна виокремити внутрішні та зовнішні функції. Внутрішні функції державних символів спрямовані на створення, неперервне використання та трансформацію інформаційно-комунікаційної структури та семіотичних систем. Зовнішні функції державних символів спрямовані на забезпечення за допомогою технічних і семіотичних засобів впливів системи державного управління на внутрішнє та зовнішнє середовище.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ СИМВОЛІВ ТА ПОРЯДОК ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

2.1. Генеза нормативно-правового регулювання державних символів України

У сучасному світі лише незалежні держави мають свої державні символи, які визначаються як законодавчо закріплені офіційні знаки у вигляді зображень і предметів у національній кольоровій гамі, звукові вираження чи тексти в звуковому супроводі, які в лаконічній формі виражають ідеї політичного розвитку та символізують державність. Наразі інститут державної символіки у всіх країнах світу відіграє надзвичайно важливу історичну, соціальну, культурологічну, економічну та політичну ролі. Дотепер одним із важливих та актуальних питань залишається історія законодавчого регулювання державних символів. Нажаль цьому питанню не приділялося значної уваги серед науковців, а тому постає необхідність його дослідження та розкриття.

Слід зазначити, що історія розвитку правового регулювання державних символів України бере свій початок за часів Української революції 1917– 1921 років, коли українська державність вперше у ХХ ст. на короткий час стала реальним фактом [49, с. 62].

Восени 1917 року було проголошено Українську Народну Республіку та виникло питання про символіку УНР. 14 січня 1918 року Центральна Рада прийняла закон про флот УНР і затвердила прапор, на якому зображено золотий тризуб. Зауважимо, що кольори державного герба не були затверджені законом, але творці численних емблем для державного вжитку завжди зображали тризуб золотом на блакитному полі.

Після проголошення 22 січня 1918 року Центральною Радою Четвертого Універсалу про незалежність України питання про герб вимагало термінового вирішення. Невдовзі 12 лютого 1918 року Мала Рада ухвалила закон, в якому

закріпила положення про те, що гербом Української Народної Республіки приймається знак «Київської Держави часів Володимира Святого» [34, с. 117].

Під час національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях 1918–1920 років Національною Радою було прийнято Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, яким проголошено Західно-Українську Народну Республіку, а також затверджено її символи. Зокрема, гербом Західно-Української Народної Республіки визначено золотий лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державний прапор є синьо-жовтого кольору [38, с. 144]. На західноукраїнських землях тризуб прийнято за державний герб після проголошення Акта Злуки ЗУНР та УНР 22 січня 1919 року.

Важливе значення у розвитку нормативного регулювання державних символів України було ухвалення два проекти Конституції України у 1920 році. Зокрема, один проект ухвалила Всеукраїнська Національна Рада в травні 1920 року, другий створила Правительствена Комісія по виробленню Конституції Української Держави 1 жовтня 1920 року. У вищезазначених проектах було закріплено положення про те, що державними барвами Української Держави є барви синя-жовта, а Державним гербом Української Держави є тризуб золотої барви на синьому тлі [23, с. 10].

15 березня 1939 року Першим соймом Карпатської України було ухвалено Закон, яким прийнято блакитно-жовтий прапор за державний, а також визначено, що «державним гербом Карпатської України є дотеперішній герб: медвідь у лівім червонім півполі й чотири сині та три жовті смуги у правому півполі і тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі.

Що стосується генези правового регулювання державного символу – Гімну, то восени 1918 року в Українській Республіці офіційно прийнято гімн на слова П. Чубинського з музичним оформленням М. Вербицького. Згодом, 15 березня 1939 року, її було затверджено державним гімном Карпатської України.

Подальший розвиток правового регулювання державних символів здійснювався в період Радянського Союзу в 70–80-х роках минулого століття на території України.

Відповідно до ст. 74 Конституції СРСР, ухваленої 7 жовтня 1977 року, закони СРСР мали однакову силу на території всіх союзних республік. У випадку розбіжності закону союзної республіки із загальносоюзним діяв закон СРСР [48, с. 25]. Конституції союзних республік за своєю побудовою та змістом відповідали Конституції СРСР (п. 12 ст. 73 Конституції СРСР) [48, с. 25]. Вищим органом державної влади в СРСР відповідно до ст. 108 цієї Конституції була Верховна Рада СРСР [48, с. 32–33].

У Розділі VIII Конституції СРСР, прийнятої 7 жовтня 1977 року, статті 169–171 затверджено державні символи СРСР, а саме: герб, прапор і гімн [48, с. 48], а в Розділі IX Конституції Української РСР ст. 166 було затверджено опис Державного герба Української РСР, ст. 167 – опис Державного прапора Української РСР та ст. 168 встановлено, що Державний гімн Української РСР затверджує Президія Верховної Ради Української РСР [48, с. 143–144].

Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 6 квітня 1981 року затвердив Положення про Державний герб Української РСР, де, крім опису цього державного символу, містився ще й перелік випадків розміщення чи відтворення його зображення [43, с. 329–331].

У Положенні про Державний прапор Української РСР, який був затверджений Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 3 травня 1956 року (в редакції Указу Президії Верховної Ради УРСР від 6 квітня 1981 року, ухваленому Законом УРСР від 5 червня 1981 року), також, окрім опису Державного прапора із зазначенням чітких параметрів розміщення серпа, молота та п'ятикутної зірки, визначено будівлі суб'єктів тогочасної влади та морські судна, на яких його піднімали [43, с. 333–334]. Також діяла Інструкція із застосування Положення про Державний прапор Української РСР, затверджена постановою Ради Міністрів Української РСР від 28 червня 1956 року № 710 [43, с. 335–338].

Зразки цих державних символів містилися в додатках до зазначених вище положень, а саме: герб – у кольоровому та чорно-білому зображенні, прапор – у кольоровому та схематичному зображенні.

В Українській РСР Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 30 квітня 1981 року «Про прапори і вимпели державних і громадських органів, організацій Української РСР та їх службових осіб» встановив, що державні і громадські органи, організації Української РСР та їх службові особи могли мати прапори і вимпели, які були їх символами та відмітними знаками [43, с. 345–346].

Текст і музичну редакцію третього державного символу – Державного гімну Української РСР – було затверджено Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 22 березня 1978 року [43, с. 339].

Наступний період розвитку нормативного регулювання державних символів України починається з часу здобуття Україною незалежності і триває до сьогодні.

Наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст., здобувши незалежність, українці не обирали, а взяли у спадок синьо-жовтий Державний прапор України, Державний герб України у вигляді Тризуба та Державний гімн України.

Шлях до затвердження українських національних символів як державних (в силу явного протистояння в парламенті різних блоків) після прийняття Декларації про державний суверенітет, простягнувся майже в півтора року. На початку 1992 року дане питання було врегульовано.

15 січня 1992 року Указом Президії Верховної Ради України «Про Державний гімн України» затверджено музичну редакцію Державного гімну України «Ще не вмерла Україна», автором якої є М.М. Вербицький [8]. Даним Указом було введено повсюдне виконання Державного гімну України з 16 січня 1992 року та було припинено дію Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 22 березня 1978 року «Про Державний гімн Української РСР». Остаточо Державний гімн України був затверджений Законом України «Про

державний гімн України» від 06 березня 2003 року №602-IV [3].

28 січня 1992 року Постановою Верховної Ради України «Про Державний прапор України» затверджено Державний прапор України - національний прапор, що являє собою прямокутне полотнище з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої - синього кольору, нижньої - жовтого кольору, із співвідношенням ширини прапора до його довжини - 2:3 [10].

19 лютого 1992 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про Державний герб України», відповідно до якої Тризуб було затверджено, як Малий герб України, вважаючи його головною складовою (елементом) Великого герба України [9]. Відповідно до окремого Додатку до Постанови Верховної Ради України «Про Державний герб України» визначено кольорове та схематичне зображення Тризуба як Малого герба України. У кольоровому виконанні Малий герб України - це зображення золотого Тризуба на синьому тлі.

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 92 Конституції України, порядок використання і захисту державних символів України визначено лише в законах України [76, с. 32].

Указ Президента України від 9 лютого 2001 р. № 79/2001 «Питання щодо використання державних символів України» [6] мав на меті визначити порядок використання державних символів України на період до законодавчого врегулювання зазначеного питання, виховувати у громадян повагу до цих символів, запобігати неналежному їх використанню. Саме цим Указом Президент зобов'язав Кабінет Міністрів України подати проєкт тимчасового порядку використання державних символів України органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, дипломатичними представництвами та консульськими установами України за кордоном, Збройними Силами України та іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, навчальними закладами, засобами масової інформації, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та

організаціями всіх форм власності, а також окремими громадянами, передбачивши в ньому, серед іншого, норми щодо використання зазначених символів, зокрема в мережі Інтернет: під час проведення офіційних заходів; у символіці, яку використовують органи виконавчої влади, територіальні громади сіл, селищ, міст, районів і областей, органи місцевого самоврядування, державні установи та організації; у товарних знаках вітчизняних виробників [6].

Дотепер існує Проект Закону про державні символи України, порядок їх використання та захисту від 03.03.2016 № 4103-1. Цей закон скасовуватиме розрізнені нормативні акти – Закон України та Указ Президента «Про державний Гімн України», а також дві Постанови Верховної Ради України «Про Державний прапор України» та «Про Державний герб України», які на сьогодні регламентують опис та порядок використання державних символів України.

У сучасній Українській державі чимало уваги приділяють територіальній символіці. За ст. 22 Закону України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні», територіальні громади сіл, селищ, міст можуть мати власну символіку (герб, прапор тощо), яка відображає їх історичні, культурні, соціально-економічні та інші місцеві особливості і традиції; беручи до уваги пропозиції органів місцевого самоврядування сіл, селищ, міст, районні, обласні ради можуть затверджувати символіку відповідно району, області; зміст, опис та порядок використання символіки територіальних громад сіл, селищ, міст, районів і областей визначає відповідна рада згідно із законом [4].

В Україні діють Рекомендації щодо порядку використання державної символіки в навчальних закладах України від 7 вересня 2000 р. № 439, затвержені Міністерством освіти і науки України [12]. У цих Рекомендаціях зазначено, що «метою використання державних символів у навчально-виховному процесі є формування почуття свідомого громадянина України, здатного захищати її незалежність, готового взяти на себе відповідальність за добробут і безпеку своєї родини, народу» [12].

Отже, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що історія розвитку нормативно-правового регулювання державних символів розпочалася за часів Української революції 1917– 1921 років та триває до сьогодні. Протягом XX-XXI ст. було прийнято ряд надважливих нормативно-правових актів, які врегулювали питання законодавчого закріплення Державного прапора, Державного герба та Державного гімну України. Проте дотепер актуальною проблемою залишається необхідність конституційного затвердження регулювання опису і порядку використання Державного герба України та Державного прапора України.

Отже, історія розвитку нормативно-правового регулювання державних символів бере свій початок з 1918 року за часів Української революції 1917– 1921 років та триває до сьогодні. Протягом XX-XXI ст. було прийнято ряд надважливих нормативно-правових актів, які врегулювали питання законодавчого закріплення Державного прапора, Державного герба та Державного гімну України. Дотепер актуальною проблемою залишається необхідність конституційного затвердження регулювання опису і порядку використання Державного герба України та Державного прапора України.

2.2. Порядок і підстави застосування державних символів Української держави

Порядок і підстави застосування державних символів Української держави регламентується низкою нормативно-правових актів. З метою повного розкриття зазначеного питання на початку вважаємо за необхідне витлумачити поняття порядку та підстав застосування державних символів Української держави.

Порядок – упорядкованість, лад, дотримання правил, норм поведінки, дисципліна [30, с. 888]. Також порядок – це певним чином урегульований стан суспільних відносин. Основою порядку є загальний суспільний інтерес. Регулюється і нормами права, і нормами моралі, звичаями тощо [79, с. 679].

Слушною є думка, що порядок застосування державних символів Української держави слід розуміти як встановлені законодавством України правила дотримання і застосування суб'єктами адміністративно-правових відносин державних символів Української держави [21, с. 283–284].

Загальнотеоретичне і юридичне розуміння підстав застосування державних символів є таким: підстава – це основа; те, чим пояснюють, виправдовують вчинки, поведінку і когось [30, с. 782].

Підстава юридична – сукупність передбачених правом обставин, умов, фактів і передумов, що забезпечують настання юридичних наслідків. Підстава юридична нормативно закріплена, має визначений зміст, вичерпний характер, враховує особливості конкретного випадку та зумовлює юридичні наслідки [79, с. 552].

Порядок і підстави застосування державних символів в Україні регулюють окремі нормативно-правові акти, адже в Україні не встановлено єдиного порядку використання державних символів.

У чинному Законі України від 6 березня 2003 р. № 602-IV «Про Державний Гімн України» [3] встановлено, що урочисті заходи загальнодержавного значення розпочинаються і закінчуються виконанням Державного Гімну України (ст. 2). Зокрема, це стосується офіційних державних церемоній та інших заходів. Наруга над Державним Гімном України, відповідно до ст. 3 цього Закону, спричинює відповідальність, передбачену законом.

Постанова Верховної Ради України від 28 січня 1992 р. № 2067-XII «Про Державний прапор України» [10] Державним прапором України затвердила національний прапор, який є прямокутним полотнищем, що складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої – синього кольору, нижньої – жовтого кольору, із співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3.

Відповідно до п. 1 Постанови Верховної Ради України від 19 лютого 1992 р. № 2137-XII «Про Державний герб України» тризуб затверджено як

малий герб України, вважаючи його головним елементом великого герба України [9]. У п. 2 Постанови зазначено, що «зображення Державного герба України поміщується на печатках органів державної влади і державного управління, грошових знаках та знаках поштової оплати, службових посвідченнях, штампах, бланках державних установ з обов'язковим додержанням пропорцій зображення герба, затвердженого пунктом 1 цієї Постанови».

Щодо територіальної символіки, то згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР сільські, селищні, міські, районні у містах, районні, обласні ради мають печатки із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням (ст. 16), територіальні громади сіл, селищ, міст можуть мати власну символіку (герб, прапор тощо), яка відображає їх історичні, культурні, соціально-економічні та інші місцеві особливості і традиції (ст. 22) [4].

Згідно із ст. 43 цього Закону, питання про затвердження відповідно до закону Положення про зміст, опис та порядок використання символіки району, області вирішується лише на пленарних засіданнях районної, обласної ради.

Зокрема, у Рішенні Львівської обласної ради «Про затвердження символіки Львівської області» від 27 лютого 2001 р. № 434 на підставі згаданих вище статей 22, 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», враховуючи висновок постійної комісії з питань освіти і науки, затверджено Герб Львівської області згідно з додатком 1; Положення «Про герб Львівської області» згідно з додатком 2; Прапор Львівської області згідно з додатком 3; Положення «Про прапор Львівської області» згідно з додатком 4; Штандарт голови Львівської обласної ради згідно з додатком 5; Положення «Про штандарт голови Львівської обласної ради» згідно з додатком 6 [14].

Герб області згідно з додатком 2 до рішення Львівської обласної ради від 27 лютого 2001 р. № 434 може бути розміщений на будинках та в приміщеннях обласної ради, облдержадміністрації, органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування; зображений на бланках ділових паперів обласної

ради, облдержадміністрації, органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. Герб області можна розташовувати на архітектурних спорудах і використовувати у святкових оформленнях, під час виготовлення друкованої та рекламно-сувенірної продукції, зображати на бланках ділових паперів підприємств, закладів, організацій. Зображення герба, згідно з п. 5 цього Положення, використовують за умови отримання дозволу, який видає голова обласної ради. Дозвіл або письмову відмову із зазначенням її причини видають упродовж одного місяця з моменту подання заяви. Термін дії дозволу 1 рік. Відтак потрібно отримати дозвіл на наступний період. У дозволі зазначають комерційну або некомерційну мету використання зображення герба. У разі визначення мети як комерційної заявник зобов'язується сплачувати збір за його використання у розмірі, який визначає місцева рада за місцем юридичної адреси заявника. Дозвіл поширюється на один або декілька видів продукції (робіт, послуг). Збір за право використання герба Львівської області виконують з повного обсягу продукції (робіт, послуг) зазначеного виду.

Згідно з додатком 4 до рішення Львівської обласної ради від 27 лютого 2001 р. № 434 у Положенні про прапор Львівської області зазначено, що прапор Львівської області є символом, який відображає історію і традиції області. Прапор області піднімається: на будинку, де проходить сесія обласної ради, у сесійній залі на весь період сесій; на будинках обласної ради, облдержадміністрації – постійно. Прапор області можна піднімати на будинках органів місцевого самоврядування, виконавчої влади, закладів, організацій, підприємств Львівської області у дні державних і місцевих свят, прийому офіційних делегацій, на спортивних змаганнях. Зображення прапора Львівської області може бути використане під час виготовлення друкованої та рекламно-сувенірної продукції. Порядок використання зображення прапора такий самий, як і порядок використання герба Львівської області.

Прапор області при одночасному піднятті з Державним прапором України не має бути більшим за нього. Слід зазначити, що державну символіку

використовують у проведенні офіційних урочистостей, свят, при оголошенні жалоби [19, с. 254].

У Положенні про Державний Протокол та Церемоніал України затвердженому Указом Президента України від 22 серпня 2002 р. № 746/2002 [7] у Розділі II «Порядок прийому в Україні глав іноземних держав, глав парламентів, глав урядів, міністрів закордонних справ, інших високих посадових осіб, представників іноземних держав» вказано процедуру використання Державного Прапора України.

Особливим є порядок використання Державного прапора України на кораблях Військово-Морських сил України та на морському вокзалі під час почестей, урочистостей та візитів, зважаючи на те, що Україна є морською державою. Окремий законодавчий акт, а саме наказ Міністра оборони України від 25 листопада 2003 року № 415 «Про затвердження Положення про корабельну службу у Військово-Морських силах Збройних сил України» [13], врегульовує питання, пов'язані з використанням Державного прапора України: на кораблях Військово-Морських сил України; під час відвідування корабля Президентом України та посадовими особами; порядок його зберігання на кораблі.

Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 1997 року № 1069 «Про затвердження Порядку ведення Державного суднового реєстру України і Суднової книги України» врегульовує плавання торговельних суден під Державним прапором України, однак на військові кораблі та судна дія цього Порядку не поширюється [11].

Відповідно до Рекомендацій щодо порядку використання державної символіки в навчальних закладах України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 7 вересня 2000 року № 439 [12], державну символіку встановлюють у загальнодоступному, естетично оформленому місці. Обабіч Прапора розміщують малий Державний Герб України і текст Державного Гімну України. У куточку державної символіки доцільно розмістити також текст ст. 20 Конституції України.

Державну символіку обов'язково застосовують під час проведення урочистих заходів (свято першого дзвоника, вручення атестатів, свідоцтв, дипломів тощо), державних і національних свят, при виконанні відповідних розпоряджень органів влади.

Відповідно до світових правил використання Державного Прапора необхідно зазначити, що: а) Державний Прапор ні перед ким не опускають вниз (відомий історичний факт, коли прапори, штандарти розбитих у боях військових частин фашистської Німеччини кидали біля стін мавзолею В. Леніна); б) не можна схилити його перед будь-якою особою чи предметом; в) не можна ним салютувати; г) Державний Прапор при вивішуванні серед інших прапорів має бути на першому, найпочеснішому місці. Його вивішують або вище за інші, або ж у фронті інших прапорів він займає правий геральдичний бік; д) на зібраннях у приміщенні Державний Прапор розміщують на естакаді (подіумі) праворуч від промовця; якщо Прапор виставлено з боку аудиторії, то він займає правий бік фронтом до естради; е) у процесіях Державний Прапор треба нести попереду всіх інших прапорів або праворуч від них; є) не можна виставляти ушкоджений Прапор. При вивішуванні Державний Прапор не повинен торкатися землі, підлоги; ж) на Державному Прапорі не можна розміщувати предмети, емблеми, прикраси тощо; з) Державний Прапор ніколи і ніде не можна використовувати як прикрасу чи декорацію. Для цього можна використовувати барви Державного Прапора, і лише у випадку державних чи національних свят, державних урочистостей тощо; і) зображення Державного Прапора не можна використовувати в рекламах, оголошеннях, заставках; ї) Державний Прапор (стяг), спущений на півдревка (півщогля), означає жалобу.

Церемоніал винесення Державного Прапора України з місця його постійного зберігання виконує група прапороносців. Державний Прапор піднімають на щоглі в супроводі Державного Гімну України. При цьому всі присутні стоять струнко, рівняючись на Прапор.

Державний Прапор України зі скорботною стрічкою чорного кольору приспускають (нахиляють) у дні жалоби. Мелодії Державного Гімну звучать під час державних й урочистих заходів та свят.

Отже, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що порядок застосування державних символів Української держави – це встановлені законодавством України правила дотримання і застосування суб'єктами адміністративно-правових відносин державних символів Української держави. Порядок і підстави застосування державних символів в Україні регулюють окремі нормативно-правові акти, оскільки в Україні не встановлено єдиного порядку використання державних символів. Державну символіку обов'язково застосовують під час проведення урочистих заходів, державних і національних свят, при виконанні відповідних розпоряджень органів влади. Мелодії Державного Гімну звучать під час державних й урочистих заходів та свят.

2.3. Суб'єкти застосування державних символів

Варто проаналізувати загальну характеристику та класифікацію суб'єктів адміністративного права та суб'єктів адміністративно-правових відносин для визначення суб'єктів застосування державних символів Української держави, розкриваючи спочатку загальне теоретичне визначення поняття «суб'єкт», «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови подано кілька значень поняття суб'єкт. Зокрема, у юриспруденції суб'єктом визначено особу чи організацію як носія певних прав та обов'язків [30, с. 1211]. У юридичній енциклопедії суб'єкт права – фізична або юридична особа, яка є учасником національних чи міжнародних правовідносин. Особа фізична є індивідуальним, а особа юридична – колективним суб'єктом права. Першу категорію складають: громадяни України, іноземці, особи без громадянства (апатриди), особи з подвійним громадянством (біпатриди). До колективних

суб'єктів права належать держава в цілому, державні та недержавні організації, релігійні організації, промислові підприємства, які відповідно до закону володіють здатністю мати та здійснювати і безпосередньо, і через представника права та юридичні обов'язки (правосуб'єктність) [42, с. 680].

У Великому енциклопедичному юридичному словнику вказано, що суб'єкт права – це учасник правовідносин як носій юридичних прав і обов'язків. Ним може бути фізична чи юридична особа, яка наділена правосуб'єктністю, тобто можливістю і здатністю бути суб'єктом правовідносин з усіма правовими наслідками. Окремо в юридичній літературі як суб'єктів права виділяють соціальні спільноти (держава в цілому, народ, нація, адміністративно-територіальні одиниці, трудові колективи тощо) [52, с. 860].

У теорії держави і права суб'єкти правовідносин – це суб'єкти права, тобто особи, що мають правосуб'єктність. Вирази «суб'єкт права» і «особа, що має правосуб'єктність» збігаються. Правосуб'єктність є однією з обов'язкових передумов правових відносин [64, с. 354].

Суб'єкти повинні пройти два етапи наділення їх юридичними властивостями, щоб стати учасником правовідносин [64, с. 355]: 1) набути властивостей суб'єктів права як потенційних суб'єктів (учасників) правовідносин – через відповідність певним правовим вимогам щодо правосуб'єктності; 2) набути додаткових властивостей юридичного характеру в конкретній юридично значущій ситуації – суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, що надаються їм правовими нормами. Саме вони визначають власне правові зв'язки, відносини між суб'єктами.

Суб'єкти правовідносин – це індивідуальні чи колективні суб'єкти права, які використовують свою правосуб'єктність у конкретних правових відносинах, виступаючи реалізаторами суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності.

Дослідник О. Ф. Скакун виокремлює такі види суб'єктів правовідносин [64, с. 355]:

- а) індивідуальні (фізичні особи);
- б) колективні (юридичні особи);
- в) держава та її структурні одиниці;
- г) соціальні спільноти – народ, нація, етнічні групи, громадяни виборчого округу тощо [64, с. 355].

За В. Колпаковим та О. Кузьменко, в адміністративному праві суб'єктом є носій (власник) прав і обов'язків у сфері державного управління, що передбачені адміністративно-правовими нормами, який здатен надані права реалізовувати, а покладені обов'язки виконувати [47, с. 73].

С. Стеценко вважає, що суб'єкт адміністративного права – це особа з певними правами та обов'язками, сформульованими в нормах адміністративного права, яка може вступати в адміністративно-правові відносини [68, с. 89].

Т. Коломоець та Г. Гулевська визначають суб'єкт адміністративного права як юридичну чи фізичну особу, що є носієм прав і обов'язків у сфері державного управління, передбачених адміністративно-правовими нормами, та має здатність надані права реалізовувати, а покладені обов'язки виконувати [46, с. 17]. Вони наголошують на тому, що обов'язковою умовою визнання особи (юридичної чи фізичної) суб'єктом адміністративного права є наявність у неї елементів адміністративної правосуб'єктності.

Таку думку поділяє і С. Стеценко. Він вважає, що для того, щоб бути суб'єктом адміністративного права, особа (в широкому розумінні вказаного терміна, тобто і фізична, і юридична) повинна мати адміністративну правосуб'єктність – здатність суб'єкта мати й реалізовувати права та виконувати обов'язки, що містяться в нормах адміністративного права [68, с. 89].

Д. Павлов зазначає, що суб'єкт адміністративного права – носій передбачених адміністративно-правовими нормами прав та обов'язків у сфері державного управління та місцевого самоврядування, здатний реалізувати права та виконувати обов'язки. Суб'єкти адміністративного права можуть стати

суб'єктами адміністративних правових відносин, якщо є адміністративно-правові норми, що визначають права й обов'язки суб'єкта, його адміністративну правоздатність і дієздатність, зміни й припинення правовідносин [58, с. 28].

Ми підтримуємо позицію С. Стеценко, відносно визначення суб'єкта адміністративного права в широкому значенні. Йдеться про особу, яка має певні права та обов'язки, регламентовані нормами права, що уможливорює появу, розвиток та припинення адміністративно-правових відносин.

Позиції В. Колпакова, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, Г. Гулевської є схожими та не дуже відрізняються у визначенні суб'єкта адміністративного права, але вони більше пояснюють роль і статус суб'єкта у сфері державного управління. Це певною мірою стосується суб'єктів, наділених юрисдикційними повноваженнями щодо реалізації та забезпечення адміністративно-правових відносин з боку органів державної влади та управління.

Переважна частина джерел вказує на виокремлення таких елементів правосуб'єктності, як правоздатність та дієздатність. Адміністративну правоздатність при цьому трактують як здатність бути носієм прав і обов'язків у сфері державного управління і вона виникає в громадян з моменту народження й припиняється з їхньою смертю. Адміністративну дієздатність розуміють як здатність своїми діями здійснювати надані права, виконувати встановлені обов'язки й нести юридичну відповідальність за свою поведінку, настає вона у фізичних осіб з досягненням певного віку [46, с. 17].

В. Колпаков та О. Кузьменко вважають, що складовими елементами адміністративної правосуб'єктності є потенційна здатність мати права і обов'язки у сфері державного управління (адміністративна правоздатність), реалізовувати надані права та обов'язки у сфері державного управління (адміністративна дієздатність), наявність суб'єктивних прав та обов'язків у сфері державного управління формують адміністративно-правовий статус суб'єкта [47, с. 73–74].

Адміністративне право наділяє правосуб'єктністю велике коло учасників соціальних зв'язків, про що свідчить чимала кількість управлінських відносин у суспільстві, а система суб'єктів адміністративного права складніша, ніж системи суб'єктів будь-якої іншої галузі права [47, с. 73].

На думку Т. Коломоець та Г. Гулевської, доцільно відрізнити загальну правосуб'єктність та спеціальну правосуб'єктність, які визначають, по-перше, умови появи суб'єктів, а по-друге, особливості тих правовідносин, в які вони вступатимуть [46, с. 17].

Загальна правосуб'єктність – наявність у суб'єкта типових прав, обов'язків та можливості їх використання і виконання незалежно від зовнішніх чинників. Обсяг загальної правосуб'єктності майже однаковий в межах таких категорій суб'єктів, як фізичні та юридичні особи [46, с. 17].

Відсутність тотожності в частині загальної правосуб'єктності учасників правових відносин у сфері використання державних символів Української держави не викликає сумніву. Державні органи влади й управління від імені держави можуть бути ініціаторами та суб'єктами, що забезпечують виникнення, розвиток і припинення адміністративно-правових відносин, пов'язаних з державними символами України.

Спеціальна правосуб'єктність – наявність у суб'єкта специфічних прав, обов'язків та можливості їх використання та виконання залежно від зовнішніх чинників. Обсяг спеціальної правосуб'єктності не є однаковим або сталим, він залежить від волі суб'єкта, його виду, характеристик [46, с. 17] та наявного у нього адміністративно-правового статусу.

В. Колпаков та О. Кузьменко вважають, що необхідно розмежувати поняття «суб'єкт адміністративного права» і «суб'єкт адміністративно-правових відносин». Суб'єкт адміністративного права має потенційну здатність вступати в адміністративні правовідносини. У конкретному випадку він може і не бути учасником правовідносин [47, с. 74–75].

Громадянин не є суб'єктом цих відносин, якщо він вступає у відносини, пов'язані зі сферою державних символів. Суб'єкт владних адміністративно-

правових відносин, пов'язаних зі сферою державних символів, – це фактичний учасник правових зв'язків у сфері управління. Він бере участь в їх реалізації і відповідає за їх виконання. Суб'єкт адміністративного права як індивід (фізична особа) відзначається зовнішньою відокремленістю. Остання є суто умовною та індивідуальною, відповідно до своїх прав та обов'язків, що виникають, розвиваються і припиняються у сфері реалізації державних символів. Це стосується і діяльності органу державного управління, що складається із сукупності багатьох фізичних осіб і, як правило, має структурні частини, але в адміністративно-правовій сфері виступає як одна особа [47, с. 74–75].

Адміністративне право характеризується великою кількістю суб'єктів з різними повноваженнями, структурою і правовими властивостями. Цим зумовлене й існування кількох варіантів їх класифікації [47, с. 75–76].

На думку В. Колпакова та О. Кузьменко, суб'єктів адміністративного права можна класифікувати за їх належністю до державних структур (державні організації та їх представники і недержавні організації та їх представники); на суб'єктів колективних та індивідуальних; фізичних та юридичних осіб тощо [47, с. 75–76].

Вказана кваліфікація суб'єктів адміністративного права цілком відповідає державно-правовій ієрархічній структурі в частині її діяльності у сфері державних символів. Передусім це стосується діяльності:

- а) Президента України;
- б) органів виконавчої влади;
- в) органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, що виступають ініціаторами реалізації повноважень у сфері державних символів.

С. Стеценко, проаналізувавши наукові класифікації суб'єктів адміністративного права В. Авер'янова, Д. Бахраха, В. Колпакова та О. Кузьменко, вважає, що необхідно розрізняти такі види суб'єктів адміністративного права:

а) індивідуальні суб'єкти – громадяни України, іноземці, особи без громадянства;

б) колективні суб'єкти – 1) державні: Президент України, органи виконавчої влади, інші державні органи та організації; 2) недержавні: органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, релігійні організації, інші недержавні органи та організації [68, с. 91–92].

Д. Павлов дотримується наведеної вище класифікації, тобто він поділяє суб'єкти адміністративного права на індивідуальні (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства) та колективні, однак, на відміну від С. Стеценка, колективними суб'єктами вважає:

а) державні організації – органи виконавчої влади (державного управління); державні підприємства, установи та їх об'єднання; структурні підрозділи органів виконавчої влади, наділені власною компетенцією;

б) недержавні організації – органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання (партії, союзи, громадські рухи); трудові колективи; різні комерційні структури; органи місцевого самоврядування [58, с. 28–29].

Зважаючи на викладене вище, зазначимо, що в адміністративному праві суб'єктом застосування державних символів Української держави виступає юридична особа, яка є носієм прав і обов'язків та має здатність їх реалізувати у сфері застосування державних символів Української держави, на основі адміністративно-правового законодавства.

Вважаємо за доцільне поділяти суб'єктів застосування державних символів Української держави на:

1) державні організації: орган законодавчої влади – Верховна Рада України, обласні, міські, районні Ради народних депутатів; Президент України; органи виконавчої влади (державного управління), а саме: державні органи, організації, установи, підприємства та їх об'єднання;

2) недержавні організації: органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання (партії, профспілкові організації, громадські рухи та ін.).

Серед колективних утворень, а саме державних організацій Верховна Рада України є ініціатором в особі народних депутатів України щодо розробки, затвердження, правил та порядку використання державних символів Української держави. Верховна Рада України, як орган законодавчої влади, виступає колективним суб'єктом застосування державних символів Української держави. До прикладу, лише закони України встановлюють [76, с. 32]: порядок використання і захисту державних символів. На цей час в Україні таким законом є Закон України від 6 вересня 2003 р. № 602-IV «Про Державний Гімн України» [3].

Також постанови Верховної Ради та інші нормативні акти, які Верховна Рада України приймає більшістю від її конституційного складу, спрямовані на розвиток державних символів. Наприклад, Постанова Верховної Ради України від 28 січня 1992 р. № 19 «Про Державний Прапор України» [10] та Постанова Верховної Ради України від 19 лютого 1992 р. № 40 «Про Державний Герб України» [9] регулюють використання Державного герба та прапора України.

Президент України як суб'єкт застосування державних символів Української держави відповідно до п. 29 ст. 106 Конституції України підписує закони, прийняті Верховною Радою України [76, с. 37], видаючи відповідні укази. Саме Указ Президента України від 9 лютого 2001 року № 79/2001 «Питання щодо використання державних символів України» визначив порядок використання державних символів України на період до законодавчого врегулювання зазначеного питання, виховання у громадян поваги до цих символів, запобігання неналежному їх використанню [6].

Державні органи, організації, установи, підприємства та їх об'єднання.

В Україні Міністерством освіти і науки затверджено Рекомендації щодо порядку використання державної символіки в навчальних закладах України від 7 вересня 2000 року № 439 [12]. Для прикладу можна навести Національний університет «Львівська політехніка», який згідно з п. 11 Статуту Університету має власну символіку та атрибути [27, с. 8], описані в Додатку 1 до цього

Статуту, а саме: герб Університету, хоругву Університету, Колар (церемоніальний ланцюг) Ректора, мантиї [27, с. 34].

Органи місцевого самоврядування. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР відповідно до Конституції України визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Згідно з п. 9 ст. 16 цього Закону сільські, селищні, міські, районні у містах, районні, обласні ради мають печатки із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням [4]. У статтях 22, 23, 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено умови створення та використання територіальної громади, а саме: зміст, опис та порядок використання символіки територіальної громади [4].

Громадські об'єднання (партії, профспілкові організації, громадські рухи та ін.), виступаючи суб'єктами сфери застосування державних символів Української держави здійснюють свою діяльність на основі статей 35–37 Конституції України та відповідно до ст. 18 Закону України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI «Про громадські об'єднання» громадське об'єднання із статусом юридичної особи може мати власну символіку, яка підлягає реєстрації відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань». Що стосується політичних партій, то ст. 9 Закону України «Про політичні партії в Україні» передбачено, що символіка політичних партій не повинна відтворювати державні символи.

Отже, суб'єктом застосування державних символів Української держави виступає юридична особа, яка є носієм прав і обов'язків у сфері державного управління щодо застосування державних символів Української держави, передбачених адміністративно-правовими нормами чинного законодавства, та має здатність реалізовувати надані їй права і виконувати покладені на неї обов'язки. Суб'єктами застосування державних символів є Верховна Рада

України, обласні, міські, районні Ради народних депутатів; Президент України; органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання.

РОЗДІЛ 3

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЇХ ОХОРОНИ

3.1. Поняття та особливості юридичної відповідальності за посягання на державні символи

Кожен громадянин України відповідно до ст. 65 Конституції України зобов'язаний шанувати її державні символи. За порушення цього обов'язку настає відповідальність [1].

З метою розкриття питання юридичної відповідальності за посягання на державні символи, на початку вважаємо зазначити, що загальне розуміння відповідальності – це обов'язок, покладений на когось або взятий на себе, відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова; серйозність, важливість справи, моменту тощо [30, с. 136].

Різновидом соціальної відповідальності є юридична відповідальність, яка передбачає застосування до правопорушників (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою [80, с. 437].

Надалі вважаємо за доцільне визначити змістовні ознаки юридичної відповідальності.

По-перше, юридична відповідальність є актом примусу з правовим (визначеністю в нормах права) і державно-владним характером. Особливістю такого виду відповідальності є державно-правовий характер примусу особи, що вчинила делікт, а рівно урегульованість юридичної відповідальності (підстави, умови, порядок, наслідки тощо) нормами права. Зміст юридичної відповідальності закладається в правових нормах, які передбачають певні вимоги до правомірної поведінки та різні наслідки негативного характеру за невиконання покладених обов'язків [45, с. 28].

По-друге, правовий примус проявляється в обмеженні або позбавленні певних прав або в покладенні на особу додаткових обов'язків, які б не застосовувалися, якщо б особа вела себе правомірно і не вчинила правопорушення. У загальнотеоретичній юриспруденції традиційно різноманітні форми правового примусу, який застосовується при реалізації юридичної відповідальності, прийнято називати позбавленнями, через які і проявляється сутність юридичної відповідальності.

По-третє, підставою для застосування юридичної відповідальності є вчинення деліктоздатною особою протиправного діяння (дії або бездіяльності), яке визнається правопорушенням, і за вчинення якого законом передбачається застосування відповідного виду юридичної відповідальності. Відсутність в дії особи всіх ознак складу правопорушення виключає можливість застосування юридичної відповідальності.

По-четверте, притягнення до юридичної відповідальності та її реалізація мають здійснюватися в установленому законом порядку, з дотриманням усіх вимог, передбачених нормативно-правовими приписами. Процес реалізації цього виду відповідальності пов'язаний із винесенням державним органом акта застосування норми права (правозастосовного акта), відповідно до якого відповідальність втілюється в життя, тобто реалізується. Особлива процесуальна форма (процедура) реалізації юридичної відповідальності є гарантією об'єктивного розгляду факту вчинення правопорушення та його належної оцінки [45, с. 29].

Таким чином, під юридичною відповідальністю необхідно розуміти передбачену законом міру реагування держави в особі її органів на дотримання та виконання норм права.

Слід зазначити, що ідея захисту гідності і авторитету держави Україна знаходить відображення в нормі, що передбачає відповідальність за наругу над державними символами, тобто публічну наругу над Державним Прапором України, Державним Гербом України або Державним Гімном України (ст. 338 КК України). Ці злочинні дії проявляються в глумі над державною символікою

і Державним Гербом України [28, с. 110–111]. Також кримінальна відповідальність передбачена за незаконне підняття Державного прапора України на річковому або морському судні (ст. 339 Кримінального кодексу України) [2].

Щодо настання адміністративної відповідальності за порушення, пов'язані з неналежним використанням державних символів, Указ Президента України від 9 лютого 2001 р. № 79/2001 «Питання щодо використання державних символів України» визначив порядок використання державних символів України на період до їх законодавчого врегулювання з метою виховання у громадян поваги до цих символів, запобігання неналежному їх використанню, та встановлення адміністративної відповідальності за порушення, пов'язані з неналежним використанням державних символів України [6].

Однак чинне законодавство дотепер не передбачило настання адміністративної відповідальності щодо неналежного використання державних символів України, тому ця ситуація уповільнює впровадження європейських норм та правил у сферу застосування державних символів Української держави, створює окремі правові колізії у діяльності правоохоронних органів.

Таким чином, на сьогодні чинним законодавством передбачена лише кримінальна відповідальність: за публічну наругу над Державним прапором України, Державним гербом України або Державним гімном України (ст. 338 Кримінального кодексу України), а також за незаконне підняття Державного прапора України на річковому або морському судні (ст. 339 Кримінального кодексу України).

Способами наруги можуть бути знищення чи пошкодження прапора (герба) шляхом його спалення, ламання, розмальовування, нанесення на прапор образливих написів, зле шаржування герба чи гімну тощо.

Наруга над державними символами тягне відповідальність за ст. 338 Кримінального кодексу України лише у разі, якщо вона була публічною (спрямованою на публіку).

В «Академічному тлумачному словнику української мови» термін «публічний» вживається у трьох значеннях:

- 1) який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний;
- 2) призначений для широкого відвідування, користування; громадський;
- 3) (рідко) стосується до публіки [31, с. 383].

Таким чином, публічно вчиненою слід вважати наругу, яка відбулась у присутності інших осіб і була спрямована на публіку. При цьому винна особа може, скажімо, розмалювати прапор як у присутності інших людей, так і без їх присутності, але з наступним винесенням такого прапора на людські очі.

Частиною 2 ст. 338 КК України передбачено кримінальну відповідальність за наругу, вчинену над прапором чи гербом іноземної держави [2]. При цьому умовою криміналізації таких дій законодавець визнав офіційне встановлення прапора чи герба іноземної держави. Відповідно, на відміну від прапора та Герба України, прапори і герби іноземних держав, які не були офіційно встановлені або підняті, не є предметом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 338 КК України.

Виходячи з того, що офіційно встановленим або піднятим вважається прапор (герб), який піднято (встановлено) на території посольства чи консульства чи у зв'язку з візитом делегації іноземної держави у місці її зустрічі тощо, то знищення або пошкодження прапора (герба), який не був офіційно піднятий (встановлений), інша публічна наруга над ними або над прапором (гербом) міжнародної організації не є кримінально караними [57, с. 175].

Крім того, наруга над гімном іноземної держави в національному кримінальному законодавстві взагалі не криміналізована, тоді як ч. 1 ст. 338 КК України [2] встановлює відповідальність за аналогічні дії відносно Державного гімну України.

На нашу думку, розглядувана норма кримінального закону потребує суттєвого вдосконалення і внесення відповідних змін, оскільки авторитет української держави підривається не лише у разі посягання на офіційно

встановлені прапор і герб іноземної держави. Наприклад, дуже часто прапори іноземних держав знищують біля будівель посольств для висловлення публічної незгоди з діями чи рішеннями урядів відповідних країн. У цьому випадку умисел спрямований саме на висловлення неповаги до відповідної держави шляхом наруги над її офіційним символом. Але ж цей символ не є офіційно встановленим, отже не можна говорити і про склад злочину, передбаченого ч. 2 ст. 338 КК України. Це є істотним недоліком такої норми, оскільки в останньому випадку авторитет України у світі страждає тому, що представники української влади начебто не спромоглися політичними та іншими засобами попередити демонстрацію неповаги до державних символів певної іноземної держави, а тим самим і до неї самої.

Санкція статті 338 КК України передбачає відповідальність у вигляді штрафу до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арештом на строк до 6 місяців, або позбавленням волі на строк до 3 років. Публічна наруга над офіційно встановленим або піднятим прапором чи гербом іноземної держави також карається штрафом до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів, або арештом на строк до 6 місяців, або позбавленням волі на строк до 2 років. Раніше відповідальність за цей злочин передбачалася ст.187-2 Кримінального кодексу 1961 року. Також згідно статті 339 чинного Кримінального кодексу України незаконне підняття Державного Прапора на річковому або морському судні карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців [2].

Однак через відсутність спеціального закону, який би регулював порядок використання державних символів, практично неможливо кваліфікувати неправомірні дії, що підпадають під кримінальну відповідальність як наруга над ними. У той же час очевидні приклади зневажливого ставлення до державних символів: зривання Державного Прапора або Державного Герба; їх знищення або пошкодження; використання символіки не за призначенням; наруга над ними, нанесення непристойних написів або малюнків; спотворення

тексту або музики Державного Гімну; поширення його тексту зі спотворенням змісту і значення тощо [54, с. 50].

Надалі вважаємо за доцільне навести судові вироки щодо порушення кримінальної справи за ст. 338 КК України.

Проаналізувавши викладені в Єдиному державному реєстрі судових рішень вироку за ст. 338 КК України, можна стверджувати, що у більшості випадків особа діяла умисно, посягаючи на державні символи України. Крім того, в судовій практиці відсутні випадки, в яких би було встановлено, що особа, яка вчинила діяння у вигляді наруги над державними символами України, діяла необережно.

Наприклад, у змісті вироку Южного міського суду Одеської області від 22.02.2019 року у справі № 519/816/17 судом встановлено, що 20.09.2017 року о 06 год. 07 хв., ОСОБА_1, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, знаходячись на території ділянки для відпочинку, розташованої за адресою Одеська область, м. Южне, вул. Т.Г. Шевченка, навпроти житлового багатоквартирного будинку № 7, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, розуміючи, що вони порушують порядок використання державних символів України, принижують її авторитет і бажаючи вчинити такі дії, публічно наругався над державним символом України – Державним Прапором України, що виразилось у зриванні піднятого Державного Прапору України та його пошкодженні [15].

Ураховуючи ж ситуації, описані в решті вироків, можна дійти проміжного висновку, що в них суб'єкт злочину також, однозначно, діяв умисно. У цьому контексті є ситуація, описана у вироді Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 20 грудня 2018 року у справі № 303/6698/18. Допитаний у судовому засіданні обвинувачений ОСОБА_1 свою вину у вчиненні інкримінованого йому злочину не визнав. При цьому зазначив, що дійсно перебував 19 вересня 2018 року близько 04 години 00 хвилин у центрі міста Мукачева зі своїми друзями ОСОБА_4 та знайомим на ім'я Роман. Проходячи повз адміністративної будівлі на площі Духновича, 2 у місті

Мукачеві побачив, що прапор закріплений жовтою смугою догори. Будучи патріотом своєї країни, учасником бойових дій (перебував у зоні АТО із травня по липень 2015 року) не міг допустити такого порушення, тому вирішив встановити прапор належним чином. Піднявшись по стіні, намагався зняти прапор, але не втримався і впав на землю, його знайомі підійшли до нього, допомогли піднятися. Деякий час вони розмовляли неподалік від будівлі. Згодом він знову вирішив перевернути прапор з метою його належного встановлення, але не втримався та впав разом із прапором. Коли піднявся, сильний порив вітру вирвав з його рук прапор, і той впав на землю. Один із товаришів підняв прапор і передав йому. Після чого він хотів поставити прапор на клумбу, але в нього не вийшло, тому забрав прапор із собою. Куди подівся прапор, йому невідомо, оскільки після падіння зі стіни будівлі погано себе почував і нічого не пам'ятає про події, які відбувалися згодом [16].

Зі слів обвинуваченого сумніву піддається не лише форма вини, але і взагалі її наявність. Ситуація знову демонструє всю складність розкриття та доведення суб'єктивної сторони складу злочину. Утім, дану справу вдалося об'єктивно вирішити. Так, під час перегляду в суді відеозапису з камери зовнішнього спостереження встановлено, що саме обвинувачений у присутності сторонніх осіб із фасаду над головним входом до адміністративної будівлі органу місцевого самоврядування Мукачівської міської ради на площі Духновича, 2 у місті Мукачеві зірвав флагшток із прапором. Також із даного відеозапису вбачається, що прапор встановлений належним чином. Обвинувачений, намагаючись зірвати прапор, декілька хвилин розхитував кріплення, на якому було встановлено флагшток із прапором. Зірвавши прапор, обвинувачений кинув його на землю, після чого відразу підняв і забрав із собою [16].

Саме завдяки відеозапису вдалося розкрити неправдивість свідчень суб'єкта злочину та встановити форму його вини – умисел.

Отже, в більшості випадків суди визначають лише форму вини у вироках за ч. 1 ст. 338 КК України – умисна, проте не визначають вид умислу (можливо через те, що він не впливає на кваліфікацію).

Ще одним прикладом порушення кримінальної справи за ст. 338 КК України може слугувати вирок Городоцького районного суду Львівської області від 30 серпня 2018 року у справі № 441/1001/18 ОСОБА_1, 22 травня 2018 р., о 22 год. 20 хв., перебуваючи на площі між майданом Гайдамаків та вул. Леся Мартовича у м. Городок Львівської області, поблизу монументу «Пам'яті жертв сталінських репресій», із мотивів явної неповаги до України підійшов до місця встановлення Державних Прапорів України на вищевказаному монументі і з використанням запальнички умисно пошкодив два прапори України, що виразилось в умисному підпалі тканини обох прапорів, та, продовжуючи свій злочинний умисел, залишив їх догорати та частково спалив їх, чим скоїв публічну наругу над Державним Прапором України [17].

Проаналізувавши судову практику щодо порушення кримінальної справи за ст. 338 КК України, можна відзначити, що суди у вирокі посилаються на норми матеріального і процесуального права та ухвалюють вирок на підставі поданих доказів сторонами справи.

Отже, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що юридична відповідальність за посягання на державні символи - це заходи державного впливу на правопорушника, які застосовуються уповноваженими органами державної влади за протиправні діяння, в результаті яких було завдано шкоди авторитету та іміджу держави. Слід констатувати, що дотепер чинним законодавством передбачена лише кримінальна відповідальність, а тому, доречно було б передбачити адміністративну відповідальність. Злочин у вигляді наруги над державними символами України відповідає основним підставам та принципам криміналізації, тому законодавець цілком справедливо передбачив за нього кримінальну відповідальність у ст.ст. 338, 339 КК України, яка є соціально обумовленою.

1. Юридична відповідальність за посягання на державні символи - це заходи державного впливу на правопорушника, які застосовуються уповноваженими органами державної влади за протиправні діяння, в результаті яких було завдано шкоди авторитету та іміджу держави. Дотепер чинним законодавством передбачена лише кримінальна відповідальність, а тому, доречно було б передбачити адміністративну відповідальність. Злочин у вигляді наруги над державними символами України відповідає основним підставам та принципам криміналізації, тому законодавець цілком справедливо передбачив за нього кримінальну відповідальність у ст. ст. 338, 339 КК України, яка є соціально обумовленою. Наразі законодавчо вирішеним у відповідності до Конституції України є питання Державного Гімну України.

3.2. Проблеми законодавчої охорони та напрямки удосконалення законодавства щодо державних символів

Забезпечення належної охорони та правового захисту державних символів України зміцнює основи конституційного ладу і сприяє його стабільності. Тож законодавець має вичерпно врегулювати правовідносини, пов'язані з державними символами. Системний аналіз нормативно-правової бази щодо встановлення переліку державних символів, їхнього опису, а також порядку використання та охорони названих атрибутів держави свідчить про досить неоднозначний підхід законодавця до вирішення цього питання.

Законодавчий орган держави – Верховна Рада України – встановила вичерпний перелік державних символів України і визначила їх правовий статус, розмістивши відповідні норми у розділі першому Конституції України. При цьому, на конституційному рівні державні символи України мають мінімальне нормативне закріплення. Проте цього недостатньо, оскільки низка важливих питань правового регулювання державних символів України залишилася невирішеною. Більше того, наразі відсутня належна система правової охорони

атрибутів держави. Все зазначене вище свідчить про актуальність даного питання та його розкриття.

Важливо наголосити, що державні символи повинні мати перш за все відповідну систему правової охорони та конституційно-правового регулювання, а саме, щодо порядку їх створення та використання як символу суверенітету держави.

Під охороною державних символів слід розуміти систему державних і громадських заходів, спрямованих на забезпечення виконання і дотримання норм Конституції України та інших нормативно-правових актів, які регулюють порядок встановлення та використання державних символів. У вузькому розумінні правова охорона державних символів - це встановлення юридичної відповідальності за порушення норм про використання державних символів [54, с. 49-50].

На сьогодні чинним законодавством передбачена лише кримінальна відповідальність: за публічну наругу над Державним прапором України, Державним гербом України або Державним гімном України (ст. 338 Кримінального кодексу України) та за незаконне підняття Державного прапору України на річковому або морському судні (ст. 339 Кримінального кодексу України) [2]. Водночас залишається низка нез'ясованих питань навіть щодо виконання цих норм. Наприклад, немає законодавчого визначення поняття «наруга над державними символами», що ускладнює кваліфікацію тих чи інших дій під час визначення наявності чи відсутності складу злочину. Незрозуміло й те, які дії можна вчиняти з державними символами громадянам, організаціям тощо, а які заборонено. Загалом повноцінна реалізація зазначених положень Кримінального кодексу України можлива за умови прийняття спеціальних законів, які врегульовували б порядок використання, захисту та охорони державних символів України.

На наше глибоке переконання, система правової охорони державних символів України не повинна обмежуватися лише кримінальною відповідальністю. Доречно було б передбачити також і конституційно-правову

та адміністративну відповідальність, на чому вже наголошувалося іншими вченими [70, с. 176]. Конституція України передбачила для громадян України новий обов'язок - шанувати її державні символи. Встановлена кримінальна відповідальність за публічну наругу над державними символами України охоплює далеко не всі можливі випадки неповаги до державних символів. Було б виправданим, на наш погляд, встановлення адміністративну відповідальність за неповагу до державних символів. Таких випадків існує безліч і за них ніхто не несе відповідальності. Наприклад, під будинком державного органу або органу місцевого самоврядування висить обтріпане на вітру і вицвіле полотнище Державного прапора України, що слід вважати неприпустимим, і винні в цьому особи могли б бути притягнуті до адміністративної відповідальності.

У Верховній Раді України зареєстрований законопроект від 31 березня 2011 року № 8320 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за незаконні дії із державними нагородами та порушення порядку використання державних символів», яким, зокрема, пропонується запровадити адміністративну відповідальність за порушення порядку використання Державного прапора України, Державного герба України або Державного гімну України [5].

Окрім проблем законодавчої охорони державних символів, в Україні також існує низка невирішених питань щодо належного правового регулювання порядку використання державних символів. Зокрема, на сьогодні до кінця залишаються не вирішеними питання Державного гербу України. Затвердивши в лютому 1992 році Тризуб як Малий Державний герб України, Верховна Рада України дала можливість виконавчим органам державної влади розпочати процес вирішення проблеми нових печаток органів державної влади, випуску грошових знаків та знаків поштової оплати, виготовлення службових посвідчень, офіційних бланків і тому подібного. Розуміючи те, що поява на політичній арені України Малого Державного герба певною мірою викликана сильним протистоянням в Парламенті Республіки 19 лютого 1992 році

демократичного і прокомуністичного блоків, що стало своєрідним компромісом у тій реальній політичній ситуації, яка могла привести до парламентської кризи [50, с. 3]. Можемо на сьогодні констатувати виникнення похідної проблеми - створення Великого Державного гербу України.

У наш час, виходячи із реалій сьогодення та аналізуючи сучасну практику використання Державного герба України, видається доцільним відмовитися від створення Великого Державного герба України та зупинитись на одному - Державному гербі України, за який вважати нині затверджений золотий Тризуб на блакитному тлі.

Крім того, порядок використання Державного Герба України наразі регулюється приписами пункту 2 Постанови Верховної Ради України «Про Державний герб України» від 19 лютого 1992 року № 2137-ХІІ, проте порядок використання та опису Державного Герба України має здійснюватися законами, а не підзаконними нормативно-правовими актами. Також відповідних законодавчих змін потребує регулювання суспільних відносин, пов'язаних із використанням, правовою охороною та захистом Державного Прапора України, оскільки дотепер відсутній спеціальний закон, який би врегулював зазначені вище питання.

Проблема належного правового регулювання та охорони Державного прапора України, Державного герба України та Державного гімну України на сьогоднішній день виступає в декількох аспектах: площині законів України; площині підзаконних нормативно-правових актів, кожна з яких має свої функціональні завдання та специфічні умови право реалізації. Постає питання необхідності розроблення і прийняття окремих Законів України про Державний прапор України та Державний герб України, які повинні врегулювати порядок їх використання як офіційних символів державного суверенітету України, подати детальний опис кольорового та графічного зображення (для Державного Герба України та Державного прапора України). Крім того, видається за необхідне вирішити в даних нормативно-правових актах питання єдиного офіційного тлумачення ідей, закладених в державних символах України, а

насамперед про тлумачення Тризуба як геральдичного знака, символу державного суверенітету України та про тлумачення кольорів Державного прапора України [53, с. 23].

В цій же площині, на рівні законів України, необхідно переглянути норми про відповідальність за глум над державними символами як в кримінальному, так і в адміністративному праві. Особливої уваги заслуговує охорона державних символів України як суверенного права українського народу на власну державність.

Щодо шляхів удосконалення законодавчого врегулювання інституту державних символів в Україні, то на нашу думку, доцільним було би прийняття Закону «Про Державний Прапор України», який би визначав питання: постійного підняття прапора на будівлях органів державної влади (Адміністрації Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Конституційного, Верховного та вищих спеціалізованих судів, Генеральної прокуратури, Нацбанку) і виконавчих органів місцевого самоврядування; підняття прапора в дні державних свят на будівлях органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств, установ незалежно від форм власності, а також на житлових приміщеннях; підняття прапора на цивільних і судах Військово-морських сил України; постійного встановлення прапора в робочих кабінетах посадових осіб (Президента та інших) і приміщеннях, де проводяться урочисті заходи з його участю, в робочих приміщеннях народних депутатів, міністрів, суддів, депутатів рад усіх рівнів тощо; розміщення Державного Прапора на транспортних засобах; порядку підняття прапора на урочистих заходах і церемоніях державного, місцевого значення або що проводяться громадськими організаціями, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності; підняття прапора в місцях дислокацій українських військ, розташування дипломатичних представництв, консульств і місій; використання прапора під час днів трауру, народної скорботи і надання військових почесностей; співвідношення Державного Прапора з прапорами виконавчих рад усіх рівнів (області, району, міста),

підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності; порядку одночасного підняття Державного Прапора з прапорами інших країн, міжнародних міжурядових організацій; визначення механізму використання, підйому, офіційного підйому Державного Прапора; нанесення його зображення на морські, повітряні судна.

Також необхідно прийняти закон «Про Державний Герб України», який мав би регламентувати принаймні наступні питання: розміщення Державного Герба на бланках актів органів державної влади, дипломатичних представництв, консульств, а також на бланках посвідчень і документів, печатках; розміщення герба разом з прапором (так само як і для прапора), їх співвідношення; нанесення герба на прикордонні стовпи і пункти пропуску через державний кордон; розміщення герба на флагштоках Президента, бойових знаменах військових частин, військових кораблів і повітряних суден; нанесення герба на грошові знаки, нагороди, дипломи про отримання вищої освіти, на одяг для службовців; порядок співвідношення Державного Герба з гербами виконавчих рад усіх рівнів, громадських організацій, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності; порядок виготовлення, зберігання та знищення бланків, печаток та інших носіїв зображення Державного Герба.

Крім того, необхідно внести зміни та доповнення в Закон України «Про Державний Гімн України» №602-IV від 06.03.2003 р. в частині: порядку його виконання при вступі новообраного Президента на пост, при відкритті і закритті пленарних засідань парламенту, під час офіційних церемоній і торжеств, зустрічей представників іноземних держав, проведення військових ритуалів, відкриття пам'ятників і пам'ятних знаків, відкриття і закриття урочистих зборів, присвячених державним святам України, і під час інших урочистих подій; порядку трансляції гімну державними телерадіокомпаніями; виконання гімну під час проведення урочистих заходів на території іноземних держав; порядку вшанування Державного Гімну громадянами (стоячи, чоловіки - без головних уборів, обличчям до Державного Прапора); використання гімну

в інших музичних і художніх творах тощо.

Отже, з вищевикладеного в межах підрозділу можна дійти висновку, що охорона державних символів - це система державних і громадських заходів, що спрямовані на забезпечення виконання і дотримання норм Конституції України та інших нормативно-правових актів, які регулюють порядок встановлення та використання державних символів. Дотепер на конституційному рівні державні символи України мають мінімальне нормативне закріплення. Проте цього недостатньо, оскільки низка важливих питань правового регулювання державних символів України залишилася невирішеною. Більше того, наразі відсутня належна система правової охорони атрибутів держави. У сучасних умовах назріла негайна необхідність упорядкування відповідно до вимог Основного Закону України нормативної бази в частині регламентації опису, порядку використання та охорони державних символів України - Державного Прапора України, Державного Герба України, Державного Гімну України. Для цього необхідним є прийняття Законів України «Про Державний Герб України», «Про Державний Прапор України», а також унесення змін та доповнень у Закон України «Про Державний Гімн України» з метою належного правового забезпечення, охорони та захисту державних символів України.

Поряд з іншими загальноновизнаними атрибутами державності прапор, герб, і гімн відіграють важливу суспільно-політичну роль як в механізмі функціонування держави, так і в процесі утвердження її незалежності та суверенітету. Природно, що такі символи повинні мати належну систему конституційно-правового регулювання, яка передбачає порядок їх створення та використання, а також ефективний правовий захист цих символів як однієї з необхідних ознак сучасної суверенної держави.

Отже, охорона державних символів - це система державних і громадських заходів, що спрямовані на забезпечення виконання і дотримання норм Конституції України та інших нормативно-правових актів, які регулюють порядок встановлення та використання державних символів. Дотепер на конституційному рівні державні символи України мають мінімальне

нормативне закріплення. Більше того, наразі відсутня належна система правової охорони атрибутів держави. У сучасних умовах назріла негайна необхідність упорядкування відповідно до вимог Основного Закону України нормативної бази в частині регламентації опису, порядку використання та охорони державних символів України - Державного Прапора України, Державного Герба України, Державного Гімну України, а тому, необхідним є прийняття Законів України «Про Державний Герб України, «Про Державний Прапор України», а також унесення змін та доповнень у Закон України «Про Державний Гімн України» з метою належного правового забезпечення, охорони та захисту державних символів України.

ВИСНОВКИ

1. Історія розвитку української символіки була тісно пов'язана з національно-визвольним рухом на західноукраїнських землях під час революції 1848 – 1849 рр. в Австрійській імперії. Створена у травні 1848 року у Львові перша українська громадсько-політична організація – Головна Руська Рада – ініціювала прийняти за національну символіку галицьких українців традиційний синьо-жовтий прапор і герб – жовтий (золотий) лев на синьому полі, що спинається на скелю. Історія створення українського гімну починається з 1862 року, коли Павло Чубинський написав вірш «Ще не вмерла Україна». Перше виконання пісні «Ще не вмерла Україна» як державного гімну відбулося в історичний момент – у день проголошення в Києві самостійності України 22 січня 1918 року, коли Українська Центральна Рада проголосила IV Універсал. Тризуб, синьо-жовтий прапор і гімн «Ще не вмерла Україна» оформились як державні символи в часи національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр.

2. Державні символи – це визначені і закріплені на конституційно-правовому рівні офіційні знаки держави, які в короткій формі відображають її суверенітет та ідеологію, і, як правило, мають етнічно-національне походження. Державні символи сприяють процесу зміцнення суверенітету держав, який, по суті, виступає першоосновою як для появи, так і для подальшого розвитку самих державних символів. В Україні державними символами є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України. Функції державних символів - це основні напрями їхньої дії, що розкривають соціальну сутність і призначення цих символів, а також основні шляхи впливу останніх на суспільну свідомість. За спрямуванням можна виокремити внутрішні та зовнішні функції. Внутрішні функції державних символів спрямовані на створення, неперервне використання та трансформацію інформаційно-комунікаційної структури та семіотичних систем. Зовнішні функції державних символів спрямовані на забезпечення за допомогою технічних і семіотичних

засобів впливів системи державного управління на внутрішнє та зовнішнє середовище.

3. Історія розвитку нормативно-правового регулювання державних символів бере свій початок з 1918 року за часів Української революції 1917–1921 років та триває до сьогодні. Протягом XX-XXI ст. було прийнято ряд надважливих нормативно-правових актів, які врегулювали питання законодавчого закріплення Державного прапора, Державного герба та Державного гімну України. Дотепер актуальною проблемою залишається необхідність конституційного затвердження регулювання опису і порядку використання Державного герба України та Державного прапора України.

4. Порядок застосування державних символів Української держави – це встановлені законодавством України правила дотримання і застосування суб'єктами адміністративно-правових відносин державних символів Української держави. Порядок і підстави застосування державних символів в Україні регулюють окремі нормативно-правові акти, оскільки в Україні не встановлено єдиного порядку використання державних символів. Державну символіку обов'язково застосовують під час проведення урочистих заходів, державних і національних свят, при виконанні відповідних розпоряджень органів влади. Мелодії Державного Гімну звучать під час державних й урочистих заходів та свят.

5. Суб'єктом застосування державних символів Української держави виступає юридична особа, яка є носієм прав і обов'язків у сфері державного управління щодо застосування державних символів Української держави, передбачених адміністративно-правовими нормами чинного законодавства, та має здатність реалізовувати надані їй права і виконувати покладені на неї обов'язки. Суб'єктами застосування державних символів є Верховна Рада України, обласні, міські, районні Ради народних депутатів; Президент України; органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання.

6. Юридична відповідальність за посягання на державні символи – це заходи державного впливу на правопорушника, які застосовуються

уповноваженими органами державної влади за протиправні діяння, в результаті яких було завдано шкоди авторитету та іміджу держави. Дотепер чинним законодавством передбачена лише кримінальна відповідальність, а тому, доречно було б передбачити адміністративну відповідальність. Злочин у вигляді наруги над державними символами України відповідає основним підставам та принципам криміналізації, тому законодавець цілком справедливо передбачив за нього кримінальну відповідальність у ст.ст. 338, 339 КК України, яка є соціально обумовленою.

7. Охорона державних символів - це система державних і громадських заходів, що спрямовані на забезпечення виконання і дотримання норм Конституції України та інших нормативно-правових актів, які регулюють порядок встановлення та використання державних символів. Дотепер на конституційному рівні державні символи України мають мінімальне нормативне закріплення. Більше того, наразі відсутня належна система правової охорони атрибутів держави. У сучасних умовах назріла негайна необхідність упорядкування відповідно до вимог Основного Закону України нормативної бази в частині регламентації опису, порядку використання та охорони державних символів України - Державного Прапора України, Державного Герба України, Державного Гімну України, а тому, необхідним є прийняття Законів України «Про Державний Герб України», «Про Державний Прапор України», а також унесення змін та доповнень у Закон України «Про Державний Гімн України» з метою належного правового забезпечення, охорони та захисту державних символів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України* від 01.10.2010. № 72/1. Ст. 2598.
2. Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21. Ст. 920.
3. Про Державний Гімн України: Закон України від 06.03.2003 № 602-IV. *Відомості Верховної Ради України* від 13.06.2003. № 24 Ст. 163.
4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України* від 25.06.1997. № 24. Ст. 170.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за незаконні дії із державними нагородами та порушення порядку використання державних символів : Проект Закону України від 31 березня 2011 року № 8320. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=8320&skl=7
6. Питання щодо використання державних символів України : Указ Президента України від 9 лютого 2001 р. № 79/2001. *Офіційний вісник України* від 02.03.2001. № 7. Ст. 269.
7. Про Державний Протокол та Церемоніал України: Указ Президента України; Положення від 22.08.2002 № 746/2002. *Офіційний вісник України* від 13.09.2002. № 35. Ст. 1643.
8. Про Державний гімн України: Указ Президії Верховної Ради України від 15.01.1992 № 2042-XII. *Відомості Верховної Ради України* від 28.04.1992. № 17. Ст. 217.
9. Про Державний Герб України: Постанова Верховної Ради України від 19.02.1992 № 2137-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №40. Ст. 592.

10. Про Державний прапор України: Постанова Верховної Ради України від 28.01.1992 № 2067-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України* від 12.05.1992. № 19, Ст. 257.

11. Про затвердження Порядку ведення Державного суднового реєстру України і Суднової книги України: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 26.09.1997 № 1069. *Офіційний вісник України* від 20.10.1997. № 40.

12. Про затвердження Рекомендацій щодо порядку використання державної символіки в навчальних закладах України: МОН України; Приказ, Рекомендации от 07.09.2000 № 439. *Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України* от 01.03.2001. № 5.

13. Про затвердження Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України: Міноборони України; Наказ, Положення, Форма типового документа від 25.11.2003 № 415. *Офіційний вісник України* від 02.01.2004. № 51. Ст. 2726.

14. Про затвердження символіки Львівської області: Рішення Львівської обласної ради від 27 лютого 2001 р. № 434. URL: <http://www.oblrada.lviv.ua/gerb.php>.

15. Вирок Южного міського суду Одеської області від 22.02.2019 року по справі № 519/816/17 (номер провадження: 1-кп/519/10/18). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72368269> (дата звернення: 04.08.2020).

16. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 20.12.2018 року по справі № 303/6698/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78733860> (дата звернення: 04.08.2020).

17. Вирок Городоцького районного суду Львівської області від 30.08.2018 року по справі № 441/1001/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76168567> (дата звернення: 04.08.2020).

18. Аванесян В.В., Андреева С.В., Белякова Е.В. Большая юридическая энциклопедия. Москва: Эксма, 2005. С. 140.
19. Агапов А.Б. Административная ответственность : учебник.. Москва : Эксмо, 2007. 400 с.
20. Арютюнян Г.Г., Баглай М.В. Конституционное право: энциклопедический словарь. Москва: Норма, 2006. С. 434.
21. Баїк О.І. Порядок застосування публічних атрибутів і символів Української держави. Генезис публічного права: від становлення до сучасності: зб. наук. пр. за ред. С.В. Ківалова, В.О. Тулякова, О.В. Козаченка. Миколаїв: Іліон, 2010. С. 283–284.
22. Бакланов П.А. Профессиональные символы государственной службы (социологический анализ): автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.08. Москва. 2007. 26 с.
23. Баран С.І., Липа І.Л. Устрій Української Держави: проекти Конституції Української Народної Республіки. Вступ. слово Президії Національної Ради. Львів: Заходом і коштом Всеукраїнської Національної Ради. З друкарні Ставропіг. Ін-ту під управою Ю. Сидорака. 1920. 56 с.
24. Белов О.Ф., Шаповалов Г.І. Праця О. Пастернака «Пояснення тризуба, герба Великого Київського Князя Володимира Святого» як приклад спроби відгадування значення тризуба. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2010. Вип. 28. С.451-454.
25. Белов О.Ф., Шаповалов Г.І. Український тризуб: історія дослідження та історичний реконструкт. НАН України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Запоріжжя : Дике Поле, 2008. 264 с.
26. Битинський М.О. Українські військові прапори та корогви (історичний нарис). *Український військовий журнал «Вісті»*. Ч.109. 1963. С.13.
27. Бобало Ю. Я. Збірник нормативних документів Національного університету «Львівська політехніка»; за ред. проф. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2011. 636 с.

28. Бортник В.А. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи: дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Національна академія внутрішніх справ України. Київ. 2004. 202 с.
29. Бурлачук В.Ф. Символ и власть: роль символических структур в построении картины социального мира. Киев: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. 266 с.
30. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2003. 1440 с.
31. Винник В.О., Жайворонок В.В., Родніна Л.О., Черторизька Т.К. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 8. укл.: В.О. Винник, В.В. Жайворонок, Л.О. Родніна, Т.К. Черторизька. 1977. С. 383.
32. Гречило А.Б. Питання про порядок кольорів на українському прапорі в 1917-1920 рр. Знак. № 40. 2000. С. 10-11.
33. Гречило А.Б. Прапори та герби українського козацтва. *Вісті комбатанта*. 1993. № 1. С. 51-53.
34. Гречило А.Б. Становлення українських національно-державних символів у 1917–1920 роках. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів. 2006. Т. 252: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 114-142.
35. Гречило А.Б. Українська територіальна геральдика. Львів : Інститут української археографії імені М.С. Грушевського НАН України; Українське геральдичне товариство, 2010. 280 с.
36. Грушевський М. На порозі нової України: гадки і мрії. Київ, 1918. 120 с.
37. Дмитрієнко М.Ф. Савчук Ю.К. *Великий Герб нашої держави. Військово-історичний альманах*. 2001. Ч.1(2). С. 105.
38. Долинський Д. Борба українського народу за волю і незалежність: Огляд подій за рр. 1918, 1919, 1920. Вінніпег, Ман. : накладом «Руської Книгарні», 1920. 246 с.

39. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Том І: Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932. 437 с.
40. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918): в 4 ч. Ч.1: Галицька Руїна 1914–1917 років. Львів: Червона Калина, 1923. 131с.
41. Дрешпак В.М. Знаки та символи в державному управлінні: монографія. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2010. 338 с.
42. Заєць А. П. Суб'єкт права. Юрид. енцикл. : в 6 т. редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 5 : П–С. 736 с.
43. Звід законів Української РСР. Київ: Політвидав України, 1982. Т. 1. 503 с.
44. Карпов В.В. Історичні витоки української військової символіки та її розвиток в незалежній Україні: дис. док-ра іст. наук : 07.00.01. Переяслав-Хмельницький. 2015. 467 с.
45. Козаченко О.В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: поняття, властивості та система кримінально-правових заходів. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 1(8). С. 22-40.
46. Коломоець Т.О., Гулевська Г. Ю. Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ: Істина, 2007. 216 с.
47. Колпаков В.К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
48. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. Конституции (Основные законы) Союзных Советских Социалистических Республик. Москва: Известия Советов Народных Депутатов СССР, 1985. 744 с.
49. Кужель Л.Я. Друковані видання 1914 – 1939 рр. про державні символи України. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника* . 2018. Вип. 10. С. 61-83.
50. Лабунський В. З окопів на Тризуб. *Голос України*. 1992. С. 3.

51. Лозинський М.М. Галичина в рр. 1918–1920. Відень: Institut Sociologique Ukrainien, 1922. 228 с.
52. Львова О.Л. Суб'єкт права. Великий енциклопедичний юридичний словник; за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2007. 992 с.
53. Магац Т. М. Стан і перспективи розвитку інституту державних символів України. *Юридичний науковий електронний журнал*. Запоріжжя, 2017. № 2. С. 22–24.
54. Мішегліна В.М. Проблеми законодавчого закріплення інституту державних символів в Україні: теоретичний та конституційно-правовий аспект. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Vol. 5, Iss. 5. С. 46-52.
55. Мішегліна В.М. Функції правових та державних символів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2018. Т. 29(68). № 1. С. 7-13.
56. Мовчан П.М., Німчук В. В., Клічак В.Й. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ : Дніпро, 2009. 1332 с.
57. Напиральська В.І. Проблемні питання кваліфікації злочинів за ст. 338 кримінального кодексу України. *Держава та регіони*. Сер.: Право. 2013. № 1. С. 173-176.
58. Павлов Д.М. Адміністративне право: загальна частина : конспект лекцій. Київ : МАУП, 2007. 136 с.
59. Пастернак О. Пояснення тризуба, герба Великого Київського Князя Володимира Святого 2-ге вид. Прага : Укр. Вид-во «Пробоем», 1941. 46с.
60. Пастернак О. Пояснення тризуба, герба Великого Київського Князя Володимира Святого. Ужгород: накладом «Учительської Громади» в Ужгороді, 1934. 42 с.
61. Паучок В.К. Етногенез українського народу і становлення національної символіки. Тернопіль, 1993. 200 с.
62. Петрушенко В.Л. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів : Вид-во НУ «Львів. політехніка», 2009. 264 с.

63. Савчук Ю.К. вопросу о знаменной реформе К. Разумовского 1755–1764 гг. Восьмая Всероссийская нумизматическая конференция. Москва, 2000. С. 217-218.
64. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2005. 656 с.
65. Скворода Г.С. Пізнай в собі людину. Львів : Світ, 1995. 528 с.
66. Скотинський Т. Український герб та прапор. Львів, 1935. С. 17-18.
67. Сліпушко О.М. Політичний і фінансово-економічний словник (понад 3000 термінів, понять, імен). Київ : Криниця, 1999. 390 с.
68. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2007. 624 с.
69. Стецюк П.Б. Державні символи України: конституційно-правова характеристика. *Вісник Конституційного Суду України*. 2004. № 6. С.103-115.
70. Стецюк П.Б. До концепції законодавства про державні символи України. Концепція розвитку законодавства України : матеріали науково-практичної конференції. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. 494 с.
71. Тодыка Ю.Н. Основы конституционного строя Украины. Харьков: «Факт», 1999. С. 84.
72. Трембіцький В., Вовк А. Питання визначення кольорів українського національного та державного прапора. *Вісті комбатанта*. 1984. Ч. 3. С.41.
73. Трембіцький В. Историчні та правові основи українського державного герба. *Правничий вісник (Нью-Йорк)*. 1971. Кн. 3. С. 131 – 133.
74. Трембіцький В. Національний гімн «Ще не вмерла Україна...» та інші українські гімнові пісні. 2-ге, переробл. і допов. вид. Львів : НТШ, 2003. 174 с.
75. Трембіцький В. Проблема хреста в сучасному державному гербі України. 1986. Ч. 1. С. 27.

76. Хавронюк М. І. Конституція України : офіц. текст : Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навчальний посібник. Київ : А.С.К., 2003. 384 с.

77. Хорошевский А. Ю. 100 знаменитых символов Украины; худ. оформл. Л. Д. Киркач-Осипова. Харьков: Фолио, 2007. 511 с.

78. Шаптала Н.К. До питання про конституційно-правове регулювання державних символів України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 2. С. 110-117.

79. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія : в 6 т. Київ: Укр. енцикл., 2002. Т. 4 : Н-П. 720 с.

80. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія : в 6 т. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1 : А-Г. 672 с.

81. Ще не вмерла Україна : співаник з великих днів. Впорядкував і рисунками прикрасив Богдан Лепкий. Відень: накладом Української Культурної Ради, 1916. 62 с.

82. Якимович Б.З. До питання про українську національну символіку. *Тернопіль*. 1992. № 5-6. С. 44-45.